

Barlay Ö. Szabolcs Vörösmarty Mihály

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

VILÁGNÉZETI FIGYELŐ

5.

Barlay Ö. Szabolcs

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

A Prohászka Baráti Kör Kiadványa
Székesfehérvár
2008

Impresszum

Barlay Ö. Szabolcs
Vörösmarty Mihály

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2008-ban jelent meg a Prohászka Baráti Kör kiadványaként, Székesfehérvárott, az ISBN 963-87578-3-8 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerző engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerzőé.

A versidézetek forrása: *Vörösmarty Mihály összes költeményei I–II.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978 (ISBN: 963 15 0581 2).

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Vörösmarty Mihály	5
„Hazám, hazám, te mindenem”	11
„Cherchez la femme”	14
„Mi a világ nekem, ha nincs hazám”	16
„A vén cigány”	18
Függelék.....	22
Sík Sándor: Vörösmarty istenélménye.....	22
Vörösmarty önéletrajzi feljegyzései	30
Versek	31
A vén cigány	31
Sírvers	32
A szegény anya	32
A szegény asszony könyve	33
Alku a természettel	34
Az imádkozóhoz	35
Az elhaló remény	36
Álom	37
Rossz bor.....	38
Keserű pohár	39
Az élő szobor	40
Szózat.....	41
Liszt Ferenchez	42
Ábránd.....	43
Laurához	44
A merengőhöz.....	45
(Setét eszmék borítják...)	46
Az emberek	47
A templomba záratásomkor	48
Hymnus	49
Előszó.....	50
 A Függelék versei betűrendben	
A merengőhöz	45
A szegény anya	32
A szegény asszony könyve	33
A templomba záratásomkor	48
A vén cigány	31
Ábránd.....	43
Alku a természettel	34
Álom	37
Az elhaló remény	36
Az élő szobor	40
Az emberek	47
Az imádkozóhoz	35

Előszó.....	50
Hymnus	49
Keserű pohár	39
Laurához	44
Liszt Ferenchez	42
Rossz bor.....	38
(Setét eszmék borítják...)	46
Sírvers	32
Szózat.....	41

Vörösmarty Mihály

Nagy élmény az, amikor az íróasztal mellett dolgozó irodalomtörténész találkozik témája feldolgozása közben magával az élettel. Jelen esetben én, a kilencven éves irodalmár itt állok Nadap község templomában annál a keresztkútnál, ahol Vörösmarty Mihályt már születése utáni órákban megkeresztelték. Kezemmel érinthetem, – mint pap is, mint magyar irodalomtörténész is – az örök élet csíráját lelkébe oltó keresztkutat. Megrendítő pillanatok ezek. Ennek az élménynek hatására döntöttem úgy, hogy megírom ezt a rövid tanulmányt Vörösmarty Mihályról, a legmostohábban kezelt költő zseniről.

1800. december 1-én a nadapi templomban ma is látható keresztelő kútnál a katolikus egyháznak egy új kicsi életet adott egy fiatal házaspár: Vörösmarty Mihály és felesége, Csáthy Anna. Az édesapa 36, az édesanya 27 éves volt. Minden második évben született gyermekük. Kettő már kisbaba korban meghalt, így a most keresztelt, az ifj. Vörösmarty Mihály elsőszülöttnek tekinthető.

Az apa is, az anya is, tehát mindkét ágon nemes szülőktől származtak, de a nagyszülők már elszegényedtek. Apja, id. Vörösmarty Mihály érettséginek megfelelő iskoláztatás után 30 évesen Nádasdy grófék gazdatisztje lett Nyéken. Csendes, melankóliára hajlamos természete volt. Ezzel szemben a barna-piros arcú, bokájáig érő hollófekete hajú, bogárszemű Csáthy Annát jókedvű, élénk teremtésnek mondták, aki szívesen dalolt, mesélt gyermekeinek.

Vörösmarty teljesebb megismeréséhez, ars poétikájának megragadásához, istenélményének elemzéséhez nélkülözhetetlen megállnunk itt pár pillanatra. Hányatott élete, örökölt génjeinek állandó feszültsége miatt férfi korában nem a vallását gyakorlók táborába tartozott. De a szülői házból, elsősorban édesanyjától olyan indítást kapott, mely kiapadhatatlan forrásként, búvópatakként minduntalan átmelegítette életét és költészetét. Apját 17 évesen, anyját 34 évesen veszítette el. Árvaságra jutott testvéreivel együtt, és *fél század nem volt képes eloltani fájaldalmát*, írja 1851-ben (*Sírvers*¹). És azt is tőle tudjuk, hogy édesanyja temetésén nem volt jelen; emiatt élete végéig lelkiismeret furdalást érzett:

*Kínna! szült fiaikat szomorúsággal neveltél;
 Inségben nőttek nagyra könnyűid alatt
 S a szükség őket szanaszét ragadozta; hanyatló
 Napjaidat nem volt, aki derítse, közel;
 És idegen kezek ápolván sírodba letettek,
 Annyi szülőttid közt megsiratatlan anyát...*

(*A szegény anya*²)

Az otthon légköre, a gyermek első élménye Istenről, világról, életről, szeretetről kitörölhetetlen nyomot hagy bennünk. Ezt igazolja Vörösmarty nagyon kemény és megrendítő sorsa. Még élete alkonyán is visszasírja azt a harmóniát, melyben szülei éltek. Sírjuk előtt felsír lelkében az emlék:

„Mind itt nyugszanak ők! Hogyan is válnának el, akik / Boldog egyességben éltek egy életen át / ... / Mit nyujtsunk néktek... Annyi kegyért hideg és sikertelen ajándok az emlék, / Mégis örök hálánk temploma sírotonon.” (*Sírvers*)

A sok emlék közül különösen sokáig foglalkoztatta az, ahogy édesanyját nem egyszer imádkozni látta: kezében az imakönyve..., nevére is emlékszik: *Rózsáskert*. A több részről

¹ *Sírvers* (Függelék, 32. o.)

² *A szegény anya* (Függelék, 32. o.)

álló vers az édesanya alakját plasztikus színekkel eleveníti meg. Gyászol, „*Szíve fél a tarkaságtól*”. Magányos, vendége nincs, csak a múlt idők emléke. „*Gondol vissza és előre / A sok jó és bal időre*”. Bezzeg nem így volt hajdanában: tele volt a kamra, tele a pince. Állandóan jöttek-mentek a vendégek és a szegények. És a gyerekek jobbra-balra játszottak és verekedtek... De az idő eljárt. Gyermekei szétfutottak, s a szegény asszony úgy maradt, mint a szedett fa. Most is odaadná mindenét... És ahogy így elméláz, kezébe veszi öreg imakönyvét, mely oly igen meg van viselve... Ím kopognak és köhentve az öreg jó Sára lép be. „*Hát mi jót hoz Sára néni?*” – kérdezi. Bárcsak tudna valamit is, de hát semmije sincs, volt a válasz. Inkább ő kérne, ha merne... Addig, addig forgatja agyában a gondolatot, nyelvével a szót, míg végre kimondja: „*Imádságos könyvet kérnék / Higye meg, most oly jólesnék*”... „*Jó asszony, – felelt az özvegy, / Könyvem nincs több, csak ez az egy, / De ha már úgy megkívánta...*” És már is adja az imakönyv felét... ő majd beéri a másik felével... „*S fele ide, fele oda, / Könyvét kétfelé osztotta.*” (*A szegény asszony könyve*³)

*Most a két jó öregasszony,
Hogy semmi jót ne mulasszon,
Fél könyvből, de nem fél szívvél,
Imádkoznak estve, reggel,
S ha van isten mennyországban,
Nem imádkoznak hiában.*

Apja iskoláztatta gyermekeit. Önéletrajzi feljegyzéseiben ezeket írja: 1824-ben: „*Atyám szerény tehetsége szerint elég gondosan nevelt, s taníttatott Fehérvárott 4 esztendeig, az ötödikben már tanítgatásból éltem, s élek még mostan is. Öt esztendőt Fehérvárott töltöttem, hatodikban Pestre hozott atyám, hol őt azon esztendőben (1817) el is vesztettem. Nevezetesebb változás az életem folyamán, hogy 1818-ban tekintetes Perczel Sándor úr házához jutottam.*”

A földbirtokosnak három fiát nevelte. A húsz éves fiatal ember első nagy szerelme a fiúk leány testvére, Etelka volt. Amikor Perczelék a Tolna megyei birtokukba, Börzsönybe költöztek, Mihályt is magukkal vitték, mint a család házitanítóját.

„*Lementem én is, és fiait a 2-dik, 3-dik és 4-dik iskolai tanulmányokra tanítottam, s a magam is tanultam az első évi törvényt. Ez volt legvesződségesebb és szomorúbb esztendőm... Ezen két esztendő alatt elvégezvén a törvényt, törvény-gyakorlásra mentem ts Csefalvay Ferencz Tolna vármegyei első alispánhoz ugyancsak Perczel Sándor úr ajánlásából. Lakásom Görbön volt. Onnan ismét Pestre jöttem Perczel Sándor úr fiaival, s itt a ts királyi táblánál Sz Márton óta hites jegyző vagyok.*” (Ezeket a sorokat saját kezével írta 1824-ben Stettner kérésére.)

Bennünket most különösen két téma érdekelne: az egyik, hogy miért érezte ezeket a börzsönyi éveket oly szomorúaknak, a másik: vajon mikor kezdett a költészettel foglalkozni. Maradjunk az utóbbinál, mert erre ő maga adja meg a választ: „*Írói kezdetemre nézve azt kell megjegyeznem, hogy még kis deák koromban igen megkedveltem a római mértékű versek hangjait, s a pusztá hang után már akkor kezdettem deák verseket írni. A 4-dik grammatikában rímes két sorú verseket írtam egy barátom ellen, rhetor koromban pedig Udvardi nevű barátommal kezdettem római mértékre magyar verseket írni. Nem tudtam még ekkor, hogy egyebek is vannak.*” Nekünk, irodalomtörténészeknek roppant fontosak ezek a mondatok, hiszen itt tarthatjuk rajta kezünket a magyar vers megszületésének ütőerén. Beszámol arról, hogy eleinte Édes Gergely Keserveit olvasta, a hatodik iskolában már Baróti Aeneisét, Rajnis Eclogáit s Virág Benedek Horatiusi leveleit s némely ódáit. „*Olvastam*

³ *A szegény asszony könyve* (Függelék, 33. o.)

nagy örömmel Révayt is. Ekkor minden gyakorlásom abban állott, hogy magyar elégiákat írtam s némely epigrammákat.”

A kritikai kiadásban megjelent két kötetes verses gyűjteménye igazolja, hogy mennyire élvezte már gimnazista korában a verselést. Pontosán utána nézhetünk, mert minden verse alá odaírta a keltezés időpontját.

A börsönyi években érzett nagy szomorúságának okáról csak verseiből kapunk információkat. Diák szerelemnek indult, de – a jelek szerint – egész ifjúságát formálta, gyötörte, mondhatjuk azt is, tönkretette Perczel Etelka nem viszonzott szerelme. Nem ismerünk semmilyen részletet, de számtalan verse ontja a vitathatatlan tény, hogy szerette volna meghódítani, bizonyára feleségül is venni. De Etelka – és talán emiatt a szülők is – elzárkóztak még a gondolattól is.

Nem a költő alakja vagy külseje, még kevésbé származása vagy iskolázottsága volt a visszautasítás oka. Ha nem is magas, de közepes alkatú, széles vállú fiatalember volt, arca, tekintete, magas homloka jó benyomást tett mindenkire. Erős, sportos, vadászatot szerető férfi volt. Az *Alku a természettel*⁴ (1822) című verse bizonyos magyarázatként is felfogható, mert talán arra gondolt, hogy külseje miatt kapott kosarat Etelkától. „*Nem kívánok gazdagságot, / Ékes arcot s termetet...*”

Itt azonban megemlítem azt a verziót is, mely szerint Etelka észre sem vette, hogy Vörösmarty szerelmes belé. És ez a költő zárkózott természete miatt nagyon is elképzelhető. Vagyis ez az egész szerelmi játék inkább az ő romantikus fantáziájában játszódott le. A Börsönyben írt versei valóban erre engednek következtetni. Egy olyan költőnél, mint Vörösmarty, nehezen lehet meghúzni a határt a valóság és a fantázia között. „*Nem más volt az, csak álmodám*”, írja 1824-ben *Az imádkozóhoz*⁵ című versében.

Perczel Etelka iránti szerelmének visszhangtalansága miatt kedélyállapota oly mértékben megromlott, hogy szinte képtelenné vált az alkotásra. Ekkor írta Bajza Józsefnek: „*Verset tőlem ne várj, lelkem húrjai úgy megereszkedtek, hogy rajtuk ki nem csikarhatok egy becsületes hangot*”. És valóban mély depresszióra utal az a néhány verssor, melyet ezekben a hónapokban vetett papírra: „*Lelkem lenyomva, zúzva szívem, / Bajra nyíló szemeim kisírva!*” (*Az elhaló remény*⁶, 1821)

Lelki állapota megbénította írói alkotó kedvét, mert „*bánatba merült lelkemnek erőtlen / Vágyását a sors félre ragadja*” (*Egy boldogtalannak panasza*).

Annyira el volt keseredve, hogy még világra jöttét is kárhoztatta: „*Oh miért kellett lennem is: / Vagy ha lettem, el nem vesznem, / Mért kellett születnem is.*” (*Álom*⁷). „*Ily inségre jutandónak mért kelle születnem?... Születni, megszületni / Pokol s ég énnekem. / Boldogtalan, ki sírját / Magában ássa meg*” (*Az életgyűlölőnek kettős panasza*). Barátjának, Egyednek írt leveléből egyértelműen kivehető, hogy melankóliája vele született, vagyis nem tehet róla: „*Ne gondold, hogy önként kerestem csüggedésemet.*”

Barátai komolyan aggódtak egészségéért és művészete jövőjéért. Nagy tisztelője, Egressy Gábor írta róla: „*Gyakran úgy látszott, mintha kedélye belefáradt volna már abbeli küzdelmébe, hogy magát a komolyság nehéz uralma alól felszabadítsa.*”

Az apjától örökölt melankólia élete folyamán minden esetben elbizonytalanította, amikor reménytelenné vált valamilyen terve vagy vállalkozása. A húszas években „zárdás barátak” nevezték rendszeretete, puritánsága miatt. Nyáron ötkor, télen hatkor kelt. Bort alig ivott, a dohányzástól undorodott.

A csalódott szerelmes később teljesen megváltozott. Nem törődött egészségével. Egyre többet dohányzott. Nem pipát, hanem szivart szívott. (már kevesen tudják, hogy a „szivar”

⁴ *Alku a természettel* (Függelék, 34. o.)

⁵ *Az imádkozóhoz* (Függelék, 35. o.)

⁶ *Az elhaló remény* (Függelék, 36. o.)

⁷ *Álom* (Függelék, 37. o.)

szavunk is Vörösmartytól ered). Mivel érezte, hogy búskomorra válik, kezdett korcsmákba járni. Jedlik Ányos találmányából tudjuk, hogy a szódavizes bornak Vörösmarty adta a fröccs nevet. „*Igyunk barátim, szomjas a világ, / Kivált a költő, aki tollat rág*” (Rossz bor⁸).

Ha nem hasonlítható is Adyéhoz a bor-függősége, de baráti köre tudta, hogy rendszeres italozó volt. Ebbe öntötte bele bánatát, mely Etelka elvesztésével szakadt rá, majd egyre inkább a haza, a nemzet sorsáért való rettegéssé vált.

Megrázó szavak, igék, jelzők törnek fel lelke izzó vulkánjából, és érződik, hogy az elvesztett nő és a veszélybe sodródott haza képe összeölelkezik fantáziájában. Mivel mindkettőjükért szenved, gyötrődik, a gondolatátvitelek ijesztően egységes képpé válnak. *A keserű pohár* első versszakából még az Etelka szindróma árad felénk, mely arról szól, hogy azért kell kupát ragadni egy szerelmi ütközetben csatát veszített férfinak, mert hiába tette fel szívét egy nőre, az széjjeltépte álmait, „*S míg az szivedbe vágyat olt, / Ez égő sebet üt*”. Majd a versben orgyilkosok lépnek a színre, akik elárulják a becsületet és hont, azután vészterhes csatákról hallunk, hol készek vagyunk vérünket is ontani... Ennyi viszály és balszerencse közt költőnk egyedül a borban remél gyógyírt. Ilyenkor „agyában frigyre lép a bánat és a bor” ... Már csak az ének hiányzik.

Nem véletlen találkozott össze a két alkotóművész: Erkel Ferenc és Vörösmarty Mihály a Czilley és a Hunyadiak bordalában (*Keserű pohár*⁹).

*S ha a bánat és a bor
Agyadban frigyre lép,
S lassanként földerül
Az életpuszta kép,
Gondolj merészet és nagyot,
És tedd rá éltedet:
Nincs veszve bármi sors alatt
Ki el nem csüggedett.
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
De amíg áll és amíg él,
Ront vagy javít, de nem henyél.*

Valóban Vörösmarty agyában a bánat és a bor „frigyre lépett”. Minél bánatosabb volt, annál mélyebben nézett a kupa aljába. Kemény Zsigmond jegyezte fel, hogy ahányszor meglátogatta „*bormanipuláció közt találta*”. Baráti körében is az a mondás járta: „*Nagyot iszik a hazáért*”. A nemzet sorsa iránti elégedetlenségét az alkohol bódulatával igyekezett orvosolni. Az volt a benyomás róla, hogy nem találja helyét. Ezekben az években nem is volt önálló lakása. Bajzáéknál lakott. Éppen ezért hitelt érdemlő Bajzának az a megállapítása, hogy „*Vörösmartyt tisztelni lehet, de szeretni nem*”.

Pedig ő nemes lelkületű, barátait tisztelő, szerető férfi volt. A fiatal, kezdő költőket önzetlenül támogatta. Jellemző rá az a mondása, amit azokkal közölt, akik féltékeny akarták tenni az üstökösként feltűnő költő géniusszal, Petőfi Sándorral szemben. Így válaszolt rá: „*Hadd müljön felül mielőbb, nem szeretnék úgy meghalni, mint Magyarország első költője.*”

Mondjunk búcsút ennek a hosszú évekig tartó korszaknak, mert könnyen arra a következtetésre jutnánk, hogy ars poétikájára rányomta bélyegét a boldogtalan szerelem

⁸ *Rossz bor*(Függelék, 38. o.)

⁹ *Keserű pohár* (Függelék, 39. o.)

egysíkú, százszor variált és kombinált romantikus síránkozása. Nagyot tévednénk, mert metafizikai mélységeket és örvénylő szenvedélyeket rejt magában ez a fiatal magyar költő zseni.

A húszas évek derekán kezdett egyre jobban magához térni. Egy tíz éves időszak következett ekkor, életének legtermékenyebb korszaka. Többen fordultak hozzá azzal a kéréssel, hogy írjon költeményt, karcolatot.

A következő történet is mutatja, hogy mennyi érték szunnyadt lelkében: Kisfaludy Károly már nyomtatásban lévő *Auróra*-ja számára verset kértek tőle. S ekkor Vörösmarty a 10–12 versszakot egyfolytában, oly gyorsan írta le, mintha azokat valahonnét másolta volna. Sallay Imre ezt így örökítette meg: „*Elmélyedt lelkéből a nagy gondolatok villámként robogtak eszméjébe.*” Tehát tudott így is alkotni, annak ellenére, hogy a fennmaradt kéziratok és híradások azt mutatják, hogy inkább a hosszú, gondos, sok javításos és elmélyült alkotási folyamat volt rá jellemző.

Aki szeretné megtudni, hogy milyen sziklából faragott személyiség is tulajdonképpen a mi Vörösmarty Mihályunk, az hallgassa meg, mit ír önmagáról *Az élő szobor*¹⁰ című versében. Mintha nem ugyanaz a férfi lépne elénk. Bár ebben is fájdalomról, balszerencséről, börtönről, ostorról ír megrendítő sorokat, de ez már nem önmaga mutogató szentimentális szenvedés, hanem férfias gyötrődés. Új fogalmak és merőben más kifejezések törnek fel lelkéből. Mintha alkotásában is egy önmagát véső Michelangelo állna elénk:

*Szobor vagyok, de fáj minden tagom:
Eremben a vér forró kínja dúl;
Tompán sajognak dermedt izmaim;
Idegzetem küzd mozdúlhatlanúl.*

Ez új hang! És más a „forró kín” motivációja. Szent, örök jogért dúlnak a harcok. Varsó falán és az égő falvakon az üldöző nevét vérrel írják ki...

A depresszióval küszködő melankolikusok jellegzetes akcióba lendülésének vagyunk szem- és fültanúi:

*Agyamban egyik őrült gondolat
A másikat viharként kergeti*

Most kezdenek összeállni *A vén cigány*¹¹-ban már teljes ragyogásában fénylő szótagok, szófoszlányok, és a *Szózat*¹²-ban oly mellbevágóan hangzó balszerencse betűi. Már előre felkészülhetünk, milyen orkán és nyomában milyen földrengés lesz lelkében akkor, amikor Varsó helyébe Komárom, Győr, Buda és végül Arad sorsa kerül! Hiszen már *most* „*Lázongva forr a szent bosszú heve*”. Elképzelni is rettentő, hogy mi lesz akkor, amikor talapatáról valóban lelép ez a szobor. Most ugyanis – 1839–1841-ben – még némaságra van ítélve:

*Nem szólhatok; nyögésem néma jaj;
Szó és fohász kihalnak ajkimon.
A gondolat s az érzés ölyvei
Csak benn tenyésznek gyötrő lángimon.*

¹⁰ *Az élő szobor*(Függelék, 40. o.)

¹¹ *A vén cigány* (Függelék, 31. o.)

¹² *Szózat* (Függelék, 41. o.)

Végül is jogos a kérdés: miért e szoborba vésett néma üvöltés, és „*az érzés ölyvei*” miért szaggatják márvánnyal letakart szívét? A válasz:

*Kevés, de nagy, mit szólni akarok:
„Ember, világ, természet, nemzetek!
Ha van jog földön, égben irgalom,
Reám és kínaimra nézzetek!”*

Mostantól kezdve mindent többes számban fogalmaz meg, és egyéni fájdalmát, szenvedéseit egyesíti a közös nagy eszmékért vívott harcok szenvedéseivel. Szemlélete, világnézete, karaktere egyre jobban felnő a reform nemzedék nagyjaihoz. Most még szobor, de nem néma. Hangja már így is mennydörgés, melytől „*megcsendüljön minden gyáva fül ... a föld kerekén.*”

Egy költőre semmi sem olyan jellemző, mint hogy honnan, milyen körből meríti hasonlatai anyagát. Vörösmarty költészete a mítoszban gyökerezik. Ő hasonlataival nem szemléltetni akar, hanem fantáziájának forgószelével elragadja a reális tárgyat a realitáson túli világ számára. Ez a mítoszos képzelet adja Vörösmarty költészetének hátborzongatóan nagyszerű perspektíváit. Akármiről beszél: a falak lehullanak, az emberkéz alkotta lámpák kialszanak, és a szél az ősvilág borzongásait hozza közibénk. A magunk élete sokkal nagyobb lesz, amikor Vörösmartyt olvassuk, mert érezzük, hogy lelkünk összefügg dolgokkal, melyeket nem lehet és nem szabad néven nevezni. Minél jobban halad előre korban, annál jobban gyengülnek tudatának, akaratának visszafogó erői, és annál jobban törnek fel lelkéből, fantáziájából az eddig láncra vert démonok.

„Hazám, hazám, te mindenem”

A romantikus költők alkatához hozzátartozik, hogy férfikorukra érve keresnek egy szilárd pontot valamely magasztos eszményben, amelynek kedvéért feláldozzák szubjektivitásukat. Lehet ez vallás, társadalmi reform, hazaszeretet. Vörösmarty ez utóbbit, a hazaszeretetet választotta. Nála magyar nép, magyar föld, magyar csillagok egységbe fonódnak össze. A hazaszeretet szolgálatában áll Vörösmarty két nagy erkölcsi eszménye: a heroizmus és a humanitas. Fiatalabb korában ezt a hősiességet harci képek végtelenjével serkentette. Férfi korában, éppen a szabadságharcot megelőző évtizedben, a heroizmust a cselekvés, az alkotás, a férfi munka magasztalásában akarta megkedveltetni. *„Mi dolgunk a világon? küzdeni, / Erőnk szerint a legnemesbékért. / Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.”* (Gondolatok a könyvtárban)

Bizonyára önkárán ismerte fel a magyar természet legsúlyosabb veszélyét, a „tettiszonyt”! A magyar megelégszik, hogy elgondolja, elmeséli, hogy hogyan is kellene megtennie a dolgokat, de a megvalósítást rábízta másra, a sorsra, de facto a semmire. Azért volt oly nagy visszhangja Vörösmarty hazaszeretetének, mert a széthúzás, veszekedés helyett megfeszített küzdelmet követelt. Küzdelmet a jobb felé. És vallja, hogy ez a küzdelem az ember életének célja, rendeltetés ezen a földön: *„A gyűlöletnél jobb a tett, / Kezdjünk egy újabb életet.”* (Jóslat)

Ennek a nagyszerű és programot magában foglaló hazaszeretetének eredményeként Vörösmarty neve egyre ismertebbé vált. Közéleti férfi lett. Nélküle nem lehetne teljes képet alkotnunk a Széchenyi, Kossuth, Deák nevével fémjelzett korszakról.

Hazaszeretete életének, költészetének, sorsának éltető ereje. Ismeri népének sorsát, előre megérzi tragédiáját.

1836-ban olyan kincsel ajándékozta meg népét, melyet mind a mai napig őrzünk, büszkén, felállva és vigyázzállásban imádkozva énekelünk. A vers címe is ünnepélyes, olyan, mint amikor a király, az államelnök szól az egész néphez, vagyis amikor szózatot intéz hozzánk. Én ilyenkor mindig úgy tekintek a *Szózat*¹³ szerzőjére, mint királyra. Vörösmarty Mihály valóban e kor magyar irodalmának koronázatlan királya.

Ezt a Szózatot igazán és teljes mélységében csak az élheti át, aki világosan látja, hogy csakis és egyedül nekünk, magyaroknak szól. Miért? Mert ésszel és szívvel csak azok fogják fel, akik értik a magyar szót, és akik magyarul beszélnek. A német, a szláv népek tagjai térben és időben óriási előnyt élveznek, hiszen mindenütt vannak rokonaik, akiknek kultúrájuk, világnézetük, történelmük, sokszor még a vallásuk is összeköti őket a világ bármelyik részén. Mi magyarok azonban a világon és benne Európában a legárvább nép vagyunk. Nemcsak a székelyek érzik magukat árváknak, de magára a magyarság egészére is úgy néznek, mint idegenre. A zsidóság, még a holokauszt ellenére sem annyira árva, mert bárhova sodorjon a sors egy zsidót, azonnal testvérré, baráttra talál az ott élő zsidó közösségben, mely segíti, felkarolja, és biztos megélhetést biztosít neki.

Így jobban megértjük és mélyebben átérezzük a következő mondatot: *„A nagy világon e kívül / Nincsen számodra hely”*. Azért, mert máshol meg sem értik, amit mondasz. A mi esetünkben szó szerint értendő: *„Nyelvében él a nemzet”*. Mivel a török megszállás után Európa minden részéből telepedtek át hozzánk, ezért minket mind a mai napig nem a közös vér, hanem egyedül a nyelvünk köt össze. Ezért a mi szülő anyánk nem a vér, a faj, hanem Édes anyanyelvünk. Ezért szorul össze a szívünk, amikor ezt mondja nekünk és mondatja velünk a költő: *„Itt élned, halnod kell.”*

¹³ *Szózat* (Függelék, 41. o.)

Mindaz, ami a *Szózat*ban ezután következik, lényegében ezt az alaptézist akarja történelmi és lélektani érvekkel igazolni, hogy még jobban belássuk: nekünk magyaroknak nincs más hazánk széles e világon. A nagy sorsszimfónia prelúdiuma után öt történelmi mementó következik: az ezredév mindmegannyi megrendítő élet-halálharcának számbavétele: Árpád, Hunyadi, az egymást követő, szabadságért vívott véres küzdelmek büszkévé teszik a népet. Ezért joggal és bátran kiáltja a világ többi népének szemébe: a mi ezredévnyi szenvedésünk most nemcsak minket állít újra döntés elé, de a világ lelkiismeretét is. Mit érdemlünk?: „*életet vagy halált?*”

Az ezt követő három versszak, a nyolcadik, kilencedik, tizedik *A vén cigány*ban is olvasható gondolat jegyében született: „*Lesz még egyszer ünnep a világon*”. Ez lélektani megfontoláson és megfigyelésen alapuló okfejtés, mely reményt és bizakodást akar önteni sokat szenvedő, csatákat ugyan gyakran nyerő, de háborúkat sorra elvesztő népünk lelkébe. Arra a letagadhatatlan valóságra akar figyelmeztetni, hogy minden nagypéntekre feltámadás jön, mintahogy minden jégverés és orkán után egyszer elcsitul az ég, és szivárvány ejti ámulatba a bőrig ázókat, és felmelegít az életet teremtő isteni napsugár. Ez az értelme és megcáfolhatatlan logikája a *Szózat* e három versszakának: Lehetetlenség, hogy hiába szakadt meg a hazáért annyi hű kebel, hiszen annyi ész, szent akarat és annyi ima erősít minket, hogy sorvasztó átok nem törheti össze ezt a népet.

Most két rettenetes versszak következik, mely fellebbenti a fátylat a herderi jóslatról, a ránk olvasott, előre megjövendölt nemzethalálról. Ugyanis mi magyarok annyira útjában vagyunk szomszédjainknak, hogy egyesek már halálunkról beszélnek. Az összkép riasztó, annak ellenére, hogy a költő még halálunkat is „nagyszerűnek” álmodja. Víziójában ugyanis egy gigantikus méretű tömegsír jelenik meg, melybe minket temetnek el, de azt gondolja, hogy a sírunkat gyászoló népek veszik körül, kiknek szemében gyászkönny ül.

Mi már tudjuk, hogy sem Európa, sem a nagyvilág értünk soha nem ont könnyeket. Tudjuk, hogy szép szavakkal elnevezték hazánkat „a nyugati kereszténység védőbástyájának,” de sem 1526-ban, sem 1848-ban, sem 1920-ban, sem 1956-ban nem védett meg senki, nemhogy gyászkönnyeket ontottak volna értünk!

Lehet, hogy a nemzet költője ezt éppúgy tudta, mint mi (különben nem írta volna meg félig önkívületben *A vén cigányt*¹⁴ című versét). Mégis, vagy éppen ezért, hirtelen fordulattal azt kiáltja felénk, szívünkbe és agyunkba, hogy csak magunkra számíthatunk, töretlen hazaszeretetünkre, mely végsőkig hűséges a hazához. Ezért ismétli meg, amit a vers elején már egyértelművé tett: nekünk ez az egyetlen hazánk. A nagy világon e kívül nincsen számunkra máshol hely. Jósolhatnak rólunk bármit: itt élünk és halnunk kell.

+

Ennek a tette serkentő hazaszeretetnek jegyében Vörösmarty mindenre felfigyel, lelkesedik minden értékért, azonnal belekapaszkodik mindenbe és mindenkibe, aki népén segíthet. Példaképeket, ideálokat vetít a nép lelkébe. Ír Széchenyiről, Wesselényiről, Liszt Ferencről, akinek 1840-ben egy költeményt szentel. Arról a Liszt Ferencről szól, akit ekkor már az egész világ ismert. Ő valóban az. egész világe. A költő mégis tudja, hogy a magyar rapszodiákat és Rákóczi indulókat komponáló Liszt Ferenc mindig mindenhol magyarnak vallja magát. És bár zenéje, zongora művészete egyetemes, bizalommal kérdi: „*Van-e hangod a beteg hazának*”¹⁵

Ez a kérdő mondat az egész versnek egyik leglényegesebb pillére. Ezen nyugszik mindaz, amit ezután akar mondani. Azért lényeges erre rámutatnom, mert mindjárt az elején arra a

¹⁴ *A vén cigány* (Függelék, 31. o.)

¹⁵ *Liszt Ferenchez* (Függelék, 42. o.)

legnagyobb kincsére hívja fel a figyelmet, akit ő maga is szolgál: nemzetére, a magyarok hazájára. Vörösmartynál a haza soha sem „ami”, hanem „aki”: megszemélyesített haza. Ezért oly hiteles a hazaszeretete. És lényeges ez a mondat azért is, mert ősi igazságot rejt magában: a zene, a melódia, a hang, legyen az a vén cigányé, vagy a zongora virtuóz Liszt Ferencé, gyógyít. Ezt már az ókori görög orvosok is tudták.

Számára és a nemzet számára most az egész világ Liszt Ferencéből az a „csak a miénk”-Liszt Ferenc kell, akinél jobban senki sem tudja gyógyítani az ő nagy betegét: népünket, hazánkat. Ahhoz a Liszt Ferenchez írja költeményét, aki „*bárhová juss, mindig hű rokon*”, és aki a velőket rázó húrokon fel tudja „háborgatni” a nemzet szívét.

Ezután öt versszak következik, mindegyik történelmünk és népünk sorsának egy-egy állomása, képből való ábrázolása. A „*tettlen nyugalom*” után „*újra égünk őseink honáért... érezzük minden érverését*”.

Napjainkban pedig „*vége a nap felderülni mer*”, hiszen most, Széchenyi korában „*ezer fej gondol istenésszel*”, a nép pedig dolgozik, fárad „*óriás kezével*”.

Ennek az új és reményt keltő korszaknak van most oly nagy szüksége Liszt Ferencre, aki zenéjével még őseink szellemét is fel tudja támasztani sírjaikból.

*Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal,
Hogy szivekbe menjen által a dal;*

*S a felébredt tiszta szenvedélyen
Nagy fiakban tettek érjenek*

...
*És a nemzet, mint egy férfi, álljon
Érc karokkal győzni a viszályon.*

Nyolc évvel a szabadságharc előtt dobogóra állítja a hangok nagy tanárát, hogy vezényelje a felébredt tiszta szenvedélyeket!

*És ha hallod zengő húrjaiddal
Mint riad föl e hon a dalon,
Melyet a nép millió ajakkal
Zeng utánad bátor hangokon,
Állj közénk és mondjuk: hála égnek!
Még van lelke Árpád nemzetének.*

Cherchez la femme

A 41 éves költő 1841-ben találkozott a nála 25 évvel fiatalabb Csajághy Laurával. Ezek a hónapok fordulatot hoztak életében. Laura tisztasága, ártatlansága katarzishoz hasonlítható megújulás volt számára. A koromfekete hajú, ragyogó szemű leány mindössze 16 éves volt.

A költő lelkéből eddig nem ismert hangok törtek felszínre. Vörösmartyban minden – a szerelem, az Isten és a Haza szeretete is – vulkánkitörésként, váratlanul robbant ki, és egész énjét áthatotta. Ekkor írta *Ábránd*¹⁶ című versét, mely teljesen világossá teszi az előbb mondottakat. „*Szerelmedért / Feldúlnám eszemet... Eltépném lelkemet... Eltűrném villám s vész haragját... Lennék bérc-nyomta kő, / Ott égnék földalatti lánggal, / kihalhatatlan fájdalommal...*”

*Szerelmedért
Eltépett lelkemet
Istentől újra visszakérem,
Dicsőbb erénnyel ékesítném
S örömmel nyújtánám neked
Szerelmedért.*

Ez a Vörösmartyra annyira jellemző csodálatos vers számomra, a teológus számára többet mond, mint az irodalmároknak. Itt ugyanis együtt van a múlt, a gyermekkorból hozott mennyország, de az ideákat és ideálokat szétépítő férfi korszak minden kínja és gyötrődése is. A fekete hajú gyönyörű lány tiszta szemében az édesanyjától kapott földi mennyország csillagos egét látta. És ez oly katarzist, lelki tisztulást jelentett a költőnek, hogy ezért képes minden áldozatra, még arra is, hogy bűnbánó szívvel visszakéri Istentől tékozló fiúként „eltépett lelkét”, és új életet kezd „dicsőbb erényekkel ékesítve”, mert tudja, hogy Laurához csak így lesz méltó. Sok igaz férfi ismeri a szerelemnek ezt a tisztító szentségi jellegét.

Gyönyörű versek születnek meg lelkében. Ezek is mutatják, hogy milyen mélységeket járt meg a tisztulás meredek útján ezekben a hónapokban „*Hozzád vagyon láncolva szellemem...*”, írja *Laurához*¹⁷ című versében. Olyan szerelem ez, melyet eddig nem ismert. Bárhova megy, nem tud tőle szabadulni: „*Ez jár velem, ez kísér mindenütt, / Mint üldöző mindenhol rajtam üt.*” Úgy él mostantól, mint az ág, mely a fához van teremtvé: „*Megélhet-e az ág, ha leszakadt?*”

Sorsa most már Laura kezébe van letéve: „*Sorsom te vagy, egy szód, lehelleted, / S élek halok, amint te végezed*”. Shakespeare-i szavak ezek, a „*lenni vagy nem lenni*” visszhangja.

A világirodalom egyik gyöngyszeme is ekkortájt született meg az egyre jobban éretté vált férfi szívében: *A merengőhöz*.¹⁸ A női lélek utolérhetetlen pszichoanalízise minden sora.

*Hova merült el szép szemed világa?
Mi az, mit kétes távolban keres?
Talán a múlt idők setét virága,
Min a csalódás könnye rengedez?
Tán a jövőnek holdas fátyolában
Ijesztő képek réme jár feléd...*

¹⁶ *Ábránd* (Függelék, 43. o.)

¹⁷ *Laurához* (Függelék, 44. o.)

¹⁸ *A merengőhöz* (Függelék, 45. o.)

Belelát Laura döntés előtt álló küzdelmeibe. A fiatal lány megrendülve látja maga előtt bizonytalan jövőjét. Hiszen egy 25 évvel idősebb férfi vall neki szerelmet, akinek látja megviselt arcát, gondterhelt, jövőt kutató, ijedt szemeit. Felelősséget érez iránta és születendő gyermekei iránt. Érthető, hogy nehéz, igen nehéz döntés előtt áll. Hiszen mindaz, amit a férfi tekintetében meglátott, és amit érzékeny női szíve megsejtett, néhány év múlva megvalósult. Ne felejtsük el: 1848 előtt öt évvel, 1843-ban kérte meg Laura kezét a költő.

Amit egy gyermekéért aggódó bölcs apa mondana útravalóként dédelgetve szeretett lányának, azt suttogja el neki a szerelmes vőlegény. Íme néhány kiragadott gyöngyszem a tenger mélyéből:

Ne tegyen bizonytalanná a kétes jövő...
Ne szőjjél ábrándokat...
Annyi millió közül valódi boldog oly kevés...
Ne kincset, hírnevet, élvezetet várj az élettől, hiszen csak a „szívöröm” marad a miénk...
Az egész világ nem a mi birtokunk...
A bírhatót ne add el álompénzen...
Elegendő talán arra gondolnod, hogy Te lettél Napom, s ha napja lettél, szép delét ne vedd el, ne adj helyette bánatot, könnyűt...
Ábrándozás az élet megrontója...
Hozd, ó hozd vissza szép szemed világát.
Maradj közöttünk ifjú szemeiddel,
Barátod arcán hozd fel a derűt.

Bizonyára ezek a minden elképzelést felülmúló jelzők, igék és hasonlatok is közrejátszottak abban, hogy Laura végül engedett és a költő megkérhette kezét.

1843-ban kötötték meg házasságukat. Öt gyermekük született. 1844-ben megszületett első fiúgyermekük, Béla, akiből híres jogász lett. Egy időben az Igazságügy Minisztériumban államtitkár is volt. Második gyermeküket, a vasgyúró Andrást, fertőző betegség vitte el. Petőfi róla írta a *Kisfiú halálára* című versét. 1846-ban született első lányuk, Ilona, aki a híres *Szép Ilonka* versről kapta a nevét. Széll Kálmán későbbi miniszterelnök felesége lett, Deák Ferenc hozta őket össze.

„Mi a világ nekem, ha nincs hazám”

A menyasszony korában jövőjén merengő Laura nem tévedett, valóban nehéz sors várt a Vörösmarty családra. A fiatal asszony együtt élte át férjével és páréves gyermekeikkel mindazt a társadalmi, politikai feszültséget, ami a szabadságharcot megelőzte és követte. Ezt még nehezítette a költőkre, művészekre amúgyis jellemző túlérzékenység. Az őt folyamatosan érő lelki inzultusok (az ún. stresszek) szerepet játszottak magas vérnyomásának és korai érlelmeszesedésének kórereditében. Lelki alkatának elsötétedését, pesszimizmusát siettetta a politikai erőszak, az egyre keményebb cenzúra. Ritkán jelentek meg versei. A rá nehezedő szorongások miatt különben is egyre nagyobb erőfeszítéseket kívánt tőle az alkotás. Írt ugyan néhány elkeseredett, szívet rázó, mindenkit megrendítő verset, de azokat csak legbizalmasabb barátainak olvasta fel, ezután ezeket elégette, nehogy Hajnau pribékjeinek kezébe kerüljenek.

A szabadságharc bukását követően 1849 decemberéig bujkálnia kellett, mert politikai szereplései és költői hitvallása miatt élete is veszélybe került. Rejtőzködéséből megőszülve és megtörve tért vissza Pestre. Barátai személyes kapcsolatainak köszönhetően könnyen megúszta felelősségre vonását. Ennek ellenére kedélyállapota, depressziója súlyosbodott. Jelképesnek is mondható lányának, Ilonkának erről az időszakról írt feljegyzése: „*Sokat panaszkodott arra, hogy nyomják agyát ez alacsony szobák.*”

Bárhová nézett, nyomasztó volt körülötte minden. Családi helyzete is katasztrofálisan alakult. Meghalt két kis gyermeke. Pestről vidékre költözött. Batthyány Kázmér gróftól két birtokot kapott ajándékba. Baracska és Gebe községek neve Vörösmarty miatt vonul be a történelembe. Szívzsomorító küzdelmet vívott családja eltartásáért. Anyagilag ellehetetlenült. Leveleiben megalázva könyörgött szánalmasan kis összegekért. Gazdálkodni kezdett. Szőlőt, dinnyét, dohányt termesztett. De ehhez nem értett.

Remetesége során elszakadt régi társaitól, barátaitól, a nagyvárosi társaságtól. Költő barátairól is aggasztó hírek érkeztek: Petőfi eltűnt, Bajza megőrült, Vachotot lefogták, és a börtönben megháborodott, Garay meghalt. Ha egy ilyen lelkialkatú művészre, mondhatnám zsenire, ennyi nyomasztó súly szakad, végzetessé válhat. Ez történt Vörösmarty Mihállyal is. Sokszor látta családja, amint összeroskadva, maga elé néz révetegen. Ekkortájt írt versei is erről tanúskodnak: válaszra váró kérdések, önmésztő gondolatsorok. De egyik se mutat arra, hogy elméje elborult volna. Az erről terjesztett hírek minden alapot nélkülöznek. Minden mondata éles logikával megszerkesztett remeklés. „*Setét eszmék borítják eszemet*” kezdetű vers jelzi, hogy mindene elveszett: életkedve, hite, szívében istenkáromlás lakik. De még ebben a teljes, abszolút sötétségben is arra kéri az emlékkönyvét feléje nyújtó nemes hölgyet, hogy imádkozzék érte: „*Imádkozzál – te meghallgattatol – / Az tán segíthet ily vert emberen.*”¹⁹

Majd egy nehezen értelmezhető *Előszó*²⁰ következik. Nem a vers értelmezhető nehezen, hanem a vers címe. Mihez viszonyítva írja a költő ezt a fogalmat: Előszó? Előszava talán mindannak, ami a következő években fog bekövetkezni? Előszót akkor szoktunk írni, amikor alkotásunk, könyvünk tartalmát kívánjuk megmagyarázni az olvasónak. Ezt a kozmikus vész megjósoló versét 1850 telén írta. És ezután még öt év következett.

Még elgondolni is rettentő, hogy mi jöhet egy olyan előszó után, melyben a kirobant vész örjöngve „*Emberfejekkel lapdázott az égre, / Emberszívekben dúltak lábai. / Lélekzetétől meghervadt az élet.*” Lehet ezt még fokozni? Igen, ha a gátszakadás szinonimájára gondolunk. Ahogy a megáradt folyó nem ismer korlátokat, homokzsákokat,

¹⁹ (*Setét eszmék borítják...*) (Függelék, 46. o.)

²⁰ *Előszó* (Függelék, 50. o.)

hidakat, hanem félelmetesen áttör mindenben és magával sodor erdőket, dombokat, szigeteket, úgy Vörösmartynál is ezt érezzük: élete utolsó éveiben már nem tud uralkodni lelkének szörnyetegein. Depressziótól agyongyötört lelkében egyre többször előtör ifjúságának féken tartott ösztöne: az önmérsztve teremtő képzelet. Az ötven éves Vörösmarty fantáziája démonibb és korlátlanabb, mint a fiatalé volt.

Tulajdonképpen magával „az emberrel” nem tud mit kezdeni a költő. „*Az ember fáj a földnek... Az emberfaj sárkányfog-vetemény*”, „*Mi a kevés? erő vagy erény?*” Akárhonnét közelít az emberhez, mindig arra a következtetésre jut: „*Nincsen remény*” A hét versszakból álló *Az emberek*²¹ című vers hétszer kiáltja a világba: Nincsen remény!

*Sovár szemmel néz ég felé,
Mert hajh a föld! az nem övé,
Neki a föld még sírnak is kemény:
Nincsen remény!*

Engem igazán a vers keletkezésének a dátuma gondolkoztat el: 1846. Vagyis még az örömmámorban úszó szabadságharc előtt vagyunk két évvel! De Vörösmarty, a rémképeket látó próféta, a Jeruzsálemet sirató magyar Jeremiás eleve reménytelennek lát mindent, magát az embert, mert „*Őrült sár, ez istenarcu lény*”. Előre megérzi, hogy megint a „*testvérgyűlölési átok*” üti fel a fejét.. Ezért nincsen remény! Miközben buzdít és lelkesít, mint nyári Nap az égen, messziről már látja a vészfelhőket, villámok szakítják ketté az ég kárpitját, és hallja az egyre erősödő mennydörgést.

Ez mind beletartozik abba a rettenetes vízióba, melyhez már ezekben az években írja az *Előszó*²²-t. Ez már *A vén cigány*²³ korszaka, melyről külön fejezetben kívánok szólni.

+

Előre sejthető, hogy nincs férfi, akármilyen fizikummal rendelkezék is, aki sokáig bírna hordani ekkora keresztet. A véres megtorlás éveiben egyre többször szívelégtelenség tünetei jelentkeztek és fulladásos rohamok. Időnként köpetét véresnek találták. Emellett nyugodtan aludni sem tudott az éjszakai fulladások miatt. Mindezek fizikai aktivitására is komolyan kihatottak, egy idő után egyre kevesebbet járt. A depresszió teljesen eluralkodott rajta.

1855. szeptember 19-én halt meg. Halála után Deák Ferenc lett az árvák gyámja. A fiatal özvegy Laura Deák Ferenc nyaralásainak és hosszú haldoklásának társa lett, de összeházasodásuktól elzárkózott.

Vörösmarty temetésén óriási tömeg jött össze. Sötétszínű márvánnyal borított sírja a Kerepesi temető bejárata mellett található. Olykor egy-egy szál virág jelzi, hogy a *Szózat*²⁴ költőjére ma is emlékezünk.

²¹ *Az emberek* (Függelék, 47. o.)

²² *Előszó* (Függelék, 50. o.)

²³ *A vén cigány*(Függelék, 31. o.)

²⁴ *Szózat* (Függelék, 41. o.)

A vén cigány

Szaktudományunk, az irodalomtörténelem állandó kapcsolatban van más tudományokkal. Nevezetesen a pszichológiával, azon belül a pszichoanalízissel, mint kutatási módszerrel.

Innét szeretnék egy gondolatot kiemelni mindjárt az elején. A művészek, az írók, a költők – különösen a nagy szenvedők, a katarzison átvergődők – gyakran említik, hogy sokszor maguk sem tudják, hogyan született meg az a vers épp olyannak, amilyenek papírra vetették. Nem tudják másként megmagyarázni, mint azzal, hogy néha titkos kényszer hatása alatt egészen más jön létre, mint amit előre elterveztek. A pszichoanalízis ismeri ezt a különleges lelki folyamatot. Vannak megfelelő „terminus technikusok” is, melyekkel igyekeznek megmagyarázni ezt a belső kettősséget, melyet a komplexusok kategóriájába sorolnak.

A költők némelyike úgy fejezi ki magát, hogy „a kezét valaki vezette írás közben”. Hadd említsem meg Reményik Sándor levelét, melyet Prohászka püspöknek írt ugyanerről, az izgalmakkal, kérdőjelekkel teli alkotói misztériumról. Írja, hogy bár ő nem a hitvallók egyenes, egyértelműen fogalmazók táborához tartozik, de megfigyelte, hogy: „költészetem valahogy mégis az abszolútba, az istenségbe igyekezett öntudatlanul, sőt néha akaratom ellenére is kapcsolódni”.

Mindezt azért bocsátom előre, hogy érthetőbb legyen mindaz, amit e megrendítő vers – *A vén cigány* – költőjének lelki alkatáról, és magának a versnek mélyebb megértéséről szeretnék mondani.

Ehhez fel kell eleveníteni a költő közismerten puritán, visszafogott, könyveibe és gondolataiba, az élet metafizikai „háttér-világába” forduló arcélét, a *Csongor és Tünde* üzenetét, hogy tudniillik útkereszteződésekké van teli az élet – különösen a magyar élet. Az útkereszteződés önmagukban véve is problematikusak. Szükségképpen döntés elé állítják az embert. És ha ezt az embert történetesen Vörösmarty Mihálynak, az egykori székesfehérvári ciszterci diáknak hívják, akkor nagy meglepetésekre számíthatunk, óriási belső vívódások művészetté formálásának élmény-özönére.

De túl a költő lelki alkatának említésén, e szándékosan csak mozaik szemecskékből összerakott lélektani reflexión, azt is jó lelkünkbe vésni, hogy mikor is írta Vörösmarty Mihály ezt a verset. Mert egy vers igazi átéléséhez legalább három tényezőre van szükség: ismerni kell a költő lelki alkatát, életkörülményeit – a vers megírásakor lelkében dúló értelmi, érzelmi feszültségeit – és jó tudni, hogy hol és mikor, a tér és idő milyen koordinátái között jött létre a költemény.

Kezdjük ez utóbbival. Vörösmarty maga írta *A Vén cigány*²⁵-t megörökítő lap végére: 1854.

A magyar történelem olyan, mint egy keresztút. Mindig újabb stációk. Ezt a síró, üvöltő, őrjöngő kirobbanásokkal teli verset csak az értheti meg, aki Vörösmartyval együtt végigéli 1848/49 minden tavaszi rügyfakadását, egy gúzsba kötött nép szabadságvágyának virágba borulását, tavaszi színpompáját, a kapák, kaszák, elől-tölthető puskák vízióját, a Gábor Áron rögtönzött ágyúgyarából kigördülő szakállas ágyúk, tarackok legendáját, Görgey tábornok cselekkkel teli hadjáratait, és a csodát, hogy néhány hónap alatt olyan tisztikart és olyan honvédeket, vagyis olyan hadsereget tudott ez a nép elővarázsolni, amire nincs példa a magyar történelemben. Átélni Vörösmartyval, Arannyal, Vasvárival, mindenekelőtt Petőfivel és a Pilvax fiataljaival, hogy Bécs retteg, és képtelen másként leverni a szabadságharcot, csak ha az orosz cár segítségét kéri.

²⁵ *A vén cigány* (Függelék, 31. o.)

Ezt a verset csak az tudja megérteni, és megérezni rezdüléseit, igéit és vesszőit, aki azt is tudja, hogy mindez csak néhány hónapig tartó önkívület volt. Hiszen minden visszájára fordult. *A vén cigány*-ban már ott van Világos, az Aradi Golgota, az őrjöngő Hajnau bitófái, a bresciai hiéna félelmetes üvöltése, ott vannak a kufsteini börtön vasravert szabadságharcosainak velőtrázó sikoltásai, a tábori lelkészek hadbíróági ítéletei és kivégzései...

A költők hallgatnak, vagy *Walesi bárdok*-at írnak, vagy állnak némán, mint az „*Árva gólya áll magában / Egy teleknek a lábában*” (Arany János: A rab gólya), vagy *Az Ember tragédiájá*-nak jeleneteit forgatják agyukban, legjobb esetben Tiborccal mondatják el a nép vérző panaszait, és forgatják kezükben azt a tört, amellyel Bánk bán szíven szúrja a királynét... Elborult agyak, tudathasadásos elmék, depresszió örvényeiben fulladozó zsenik, akik sors-szimfóniákat komponálnak, és a zongorájukon magyar rapszódákat zenésítenek meg, de úgy, hogy a cár is beleremeg.

És mit csinál Vörösmarty Mihály 1854-ben? Most már ő sem mereng („*Hová merült el szép szemed világa?*”).

Ma tetszetős szóval azt mondanánk: a depresszió legmélyebb bugyrából, mint valami vulkánból kitör belőle népének és saját sorsának kénköves lávája, és útnak indul egy csárda felé. Ismeri. Máskor is volt már benne. Azért szereti ezt a fogadót, mert esténként játszik ott egy vén cigány. Régóta figyel. Olykor fizet is neki egy kupa bort, és akkor csak neki játszik...

De ma este más forog az agyában. Nem bír magával. Tudja, hogy az öreg cigány úgysem tudja kihozni hegedűjéből mindazt a kint, dacot, szenvedélyt, ami benne szorong. Igen! Elveszi tőle a hegedűt, és ma este ő fog rajta játszani...

Lehet, hogy e vers elemzésének ilyen variációjára még nem is gondoltak soha. Pedig én úgy érzem, hogy ez a vén cigány nem más, mint maga a költő. Mert nincs az a muzsik, az a virtuóz hegedűművész, aki vissza tudná adni hangban, négy húron – akármilyen vonó is legyen a kezében – mindazt az érzelmi vihart, ami ennek a sebzett lángelmének a szívében, szemében, megbomlott idegrendszerében tobzódik. De különben is a hegedű is csak egy eszköz, egy szimbólum, amelyre azért van szüksége, hogy kezébe véve elsírhasssa mindazt, ami a lelkében ég. Ami Beethovennek a zenekar, Liszt Ferencnek a zongora, Michelangelónak a véső vagy az ecset, hogy megfesse az utolsó ítélet haragvó Krisztusát, az Vörösmartynak a vén cigány hegedűje... És most ő az úr, ő játszik a húrokon, és azt hozza ki a hegedűből, amit ő érez, és amit ő akar.

Akárhogy is van, mindez nem számít, hiszen ez csak egy megközelítési mód annak érdekében, hogy most már beleláthassunk magának a versnek, ennek a monumentális érzelmi orkestrának minden egyes hangjába.

Ami a hegedűn a hang, az a versben az ige. Ebbe tudja a költő beleönteni a tüzet, a vihart, a villámot... Figyeljük meg, hogy mi mindent rejtenek magukban ezek a ragtalan tőszavak vagy ragozott igei állítmányok vonzataikkal együtt, mi mindent juttatnak eszünkbe ezek a jelen időt, majd a múltat felidéző odavágott villámok, odakiáltott kérdések.

Húzd... megittad... ne lógasd... mit ér... tölts hozzá... így volt... fázott... lánggal égett... mikor lesz... tele van... ne gondolj... véred forrjon... rendüljön meg a velőd... szemed égjen... húrod zengjen... odalett... tanulj dalt... nyög... ordít... jajgat... sír... bömböl... fákat tép ki... hajókat tördel... életet fojt... embert öl... háború van... reszket a sír... kié volt?... mi üvölt, sír?... ki dörömböl?... mi zokog?... mintha hallanók... hadd forogjon... tisztuljon meg... hadd jöjjön... hagyj békét a húrnak... lesz még egyszer... elfárad a vész... elvérzik a viszály... vedd fel újra... derüljön homlokod.

De kiről állítja mindezt? Ki vagy mi az alany? Talán a vén cigány? Vagy ő, az örültség szélén álló Vörösmarty Mihály? Vagy a letiport, halálra kíntott nemzet?

Mintha az izzó köveket okádó vulkánok rémisztő tűzcsóvái repkednének körülöttünk. Az ember behúzza a fejét, és rémülten néz az égre: mi jön még? Se vége, se hossza a képeknek... Mintha Aradon lennénk, a bitófák árnyékában... most akasztják Damjanichot... „*Mintha újra hallanók a pusztán / A lázadt ember vad keserveit... S az első árvák sírbeszédeit, / A keselynek szárnya csattogását*”. Most lötte fejbe magát a gróf, a legnagyobb magyar (1860-ban)... „*Kié volt ez elfojtott sohajtás, / Ki üvölt... Ki dörömböl... Mi zokog, mint malom a pokolban...?*”

Kérdések, melyekre soha senki nem ad már választ. Mert ez már párbeszéd, még hozzá önmagával folytatott dialógus... Mintha az Isten is néma lenne, hiszen még az ő „*sírja [is] reszket a szent honban*”.

A kijelentő, majd az egyre inkább parancsoló módban odavágott igék, állítmányok az emberi beszédnek teljesen más kategóriájába tartoznak. Ezek nem is hasonlítanak a Reményik Sándor által oly tavasziasnak érzett „*Kikelet-igék*” rügyfakadásához (Reményik Sándor „*Boldog vagyok*” című versében). Ezek a pokolnak, a halálnak, az akasztott embernek igéi. És arra való, hogy a költő rajtuk keresztül érzékeltetni tudja magának a versnek boltíves tárnáit. Mert lényegében miről is szól ez a sikoly-katedrálisban elhangzott sors-szimfónia, melyet Vörösmarty dirigál, kezében a „*nyűtt vonóbul bot*”?

Arról szól, hogy van itt Európa szívében egy jobb sorsra érdemes nép, melyet ezer év óta cibálnak, ütnek, vernek, csonkítanak, rabláncra, vasra vernek, – de végre most ütött a szabadság órája... megremegett a föld... és percek alatt megmozdult a nép, mely hangosan kiáltotta: Rabok legyünk; vagy szabadok?! Nem akart senki senkit megtorolni, nem ütött vissza, nem folyt vér az utcákon, énekeltek az öregek is, és húzták a nótát a cigánnyal... a kocsmákban.

De aztán mégis fegyvert kellett fogni,..., mert *Kossuth Lajos azt üzente*... A többit tudjuk: a sikeres kezdet után a császár és a cár harapófogójában összeroppant volna egy reguláris hadsereg is... Világos... fegyverletétel... akasztófa... megtorlás húsz éven át.

És most kapcsolódjunk bele abba a gondolatba, amellyel elemzésemet kezdtem, a mélylélektan szakembereinek vizsgálataiba: a depresszió végleteibe, a kényszerképzetek őrzöngő állapotába. Mert ezt a verset – éppen a felsorolt igék vulkánkitörései miatt – ennek fényében tudom leghitelesebben magyarázni és átélni. Azt ugyanis, amit a politika, a diktatúra, a rögtönítélő bíróság őrzöngései előidéztek, azt a költő is csak a legextrémebb képekkel, hasonlatokkal tudja illusztrálni. Olyan kifejezéseket, jelzős főneveket tömörít egy mondatba, amelyek önmagukban is ellenmondást váltanak ki belőlünk, vagy amelyek eleve abszurdok:

„*Véred forrjon, mint az örvény árja...*”: azt ugyan gyakran mondjuk, hogy valaki forróvérű, de ehhez nem kapcsolódik az örvény árjának épp ellentétes iránya és hangulata.

„*Tanulj dalt a zengő zivatartól...*”: A dal inkább a lágyságot, a moll színezetét és hangulatát asszociálja bennünk, nem pedig a zivatar „nyögő, ordító, jajgató, síró, bömbölő, fákat tépő, hajókat tördelő, életet fojtó, vadat és embert ölő” képeit, melyek ijesztenek és elrettentenek! (Beethoven Sors szimfóniája nem dal!)

Ezekkel a zseniálisan és tudatosan összekevert ellentmondásokkal akarja tudomásunkra hozni, hogy itt most az univerzumot is felforgatni képes borzalmakról van szó. Hiszen az univerzum Teremtőjének a sírja is belereszket ebbe a pokoli igazságtalanságokkal terhes világégésbe. (Istennek nincsen sírja.)

Hogy jó úton járok, maga a költő is „megrendült agyvelőre”, „őrült lélekre” hivatkozik, akinek elméje úgy zakatol, mint malom a pokolban, és aki egyre erősebben hallucinál: hangokat, üvöltéseket hall, hiába próbálja befogni fülét. Ezek az egyre erősebben zakatoló hangok ugyanis belülről törnek fel... Kívülről senki nem hallja.

Az utolsó két versszak hirtelen fordulatot hoz. Hasonlót a *Szózatban* is használthoz: „*Az nem lehet...*” De itt sokkal erősebb indulatokat korbácsol fel. Szinte látom a költőt – hiszen az én olvasatomban ő a vén cigány –, hogy hirtelen a földhöz vágja hegedűjét vonóstúl együtt,

mert minden igyekezete ellenére sem tudta kihozni a lehangolt, öreg húrokból azt a zivatart, azt az őrjöngést, amivel szeretne volna kifejezni belső vulkánkitöréseit. „*Húzd, de mégse...*”
Miért hallgattatja el a cigányt, önmagát? Mert lehetetlenségnek tartja, hogy ne jöjjön Noé bárkája... Lesz még ünnep a világon!

Majd akkor megint lehajol az összetört hegedűhöz... – és úgy fog muzsikálni, hogy még az isteneknek is tetszeni fog. Vagyis a lázálomokkal terhes őrjöngő rohamnak végén előtör lelkéből az igazi, az eredeti, a kényszerképzetek nélküli Vörösmarty Mihály, aki tudja, hogy „*Még jőni kell, még jőni fog / Egy jobb kor, mely után / Buzgó imádság epedez / százezrek ajakán*”

Függelék

Sík Sándor: Vörösmarty istenélménye²⁶

Vörösmarty lelkiéletét vizsgálni nem könnyű dolog. Ő a magyar irodalom legnagyobb rejtőzője. Igazi énjét úgy elbújtatta a polgári életforma köntöse alá, hogy valójában a legközelebbi barátai sem ismerték. Ha gondolatunkban egymás mellé állítjuk Gyulai életrajzát, amely pedig még első kézből meríti adatait, és akár csak Horváth Jánosnak a Zalán futásáról írt tanulmányát, rá kell döbbernünk a megfoghatatlan, de letagadhatatlan tényre: egy nagy költő végigélhetett egy hosszú és dicsőséggel telt közpályát anélkül, hogy legkülönb kortársai megsejtették volna igazi énjét. Így rejtette el legbensőbb mondanivalóit is a hagyományos műfajok sablonjai (*Zalán futása*) és a józan középszer polgári morálja mögé (*A merengőhöz*). Ma már, Babits, Szerb Antal, Horváth János, Brisits Frigyes, Alszeghy Zsolt, Barta János tanulmányai után tudunk egyet-mást az igazi Vörösmartyról, de a nagy titok mindenestül megoldva máig sincs.

Úgy tetszik nekem, hogy Vörösmarty alapélménye a végtelenség. Nála minden dolog végtelent rejteget – írja Babits. Ezt azonban nem értelmi vízióban ragadja meg, mint Berzsenyi, se nem pusztán érzéssel, mint Kölcsey, hanem, mint mondani szokás, képzeletével. De ez a képzelet, ha szabad ennél a szónál maradnunk, nem a leíró lélektan egyszerű funkciója: valami roppantul bonyolult, mindenestül meg sem fogható életforma ez, amelyben az ember-volt legmélye, a lélek irracionális örvényei zúgnak és dübörögnek, rombolnak és alkotnak: az Abszolútum alaktalan élménye ez, amely mindenáron alakra, kifejezésre tör – lényegében a *cognitio Dei experimentalis* erőlködik magát kialakítani benne.

Ez a végtelen elsősorban mint határtalan jelenik meg Vörösmartynál. Életének legnagyobb, talán egyetlen szenvedélyét foglalja szóba a *Tündérvölgy* kezdetén:

Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára.

Ugyanezt a Zalán futásában ilyen roppant tömörséggel foglalja egy mondatba: „Sokfélét gondola, többet / Érze, s akart mindent.”

Hogy képzelete hogyan küszködik szinte állandóan ezzel a határtalan végtelenséggel, hogy egész világa mennyire a végtelenség horizontja alatt nyúlik ki a beláthatatlanba, az idézetek egész sorával mutatja ki Horváth János idézett klasszikus tanulmányában. „A földi táj neki a földön is túli értelemmel teljes, és nem körvonalai, nem plasztikája kötik le a figyelmét, hanem látszatváltozásai, mikben a végtelenből jövő, s oda visszaröppenő fény nyomán az egyetemes élet sejtelmei nyíladoznak meg a látás számára.” Csak egyet az ő példái közül, ahol az idő múlásából hozzánk szóló végtelenséget öltözteti képbe:

²⁶ Sík Sándor: *A kettős végtelen*, Ecclesia 1969, I. kötet 262–273. o.

A kisded patakok lassú csörgéssel erednek,
 Harsog az országos Duna, tétova fölszedi őket
 S a folyamok vizeit, s iszonyúra emelkedik árja.
 Száz ragyogó szemmel belenéz a mennyei térség.
 Nem szűnik ő, lemegy a tengerhez veszni, veszendő
 Hajaival lemegy a nagy idő, hogy vissza ne térjen.

Tegyük hozzá ehhez gondolatban a kozmikus mulandóság felséges költeményét, a *Csongor és Tünde* Éj-monológját, vagy egy-egy olyan mondatát, amelyben csak úgy mellékesen, egy kurta sorban lehelli bele ezt a végtelenség-sóhajt, mint a leszakított csillagról szólóba („a szikra kipattant, / S elvesze pártalanul a világok végtelenében”) – s előttünk lesz Vörösmarty legmélyebb, egységes ihletforrása.

A végtelen-élménynek ehhez a megállapításához hozzá kell azonban tenni két nagyon lényeges vonást. Ez a végtelenség minden, vagy majdnem minden megjelenésében magába foglalja az Istent és az embert. Az Istent:

A csend, melyet az éj viadalma szegett meg, ezentúl
 Még iszonyúbb, mélyebb lón, mint mikor a nagy idő még
 El nem kezdődött, s a főhatalomnak ölében
 Életerő nélkül nyugodott a néma teremtés.

Vagy a Viddinről szóló roppant hasonlat:

... Mint a gonosz éji sötétből
 Megszabadult lélek, mely ott csikorogva tűnődik
 Isten karjától lelökette, de végre kizúdul,
 Fölveri a ropogó sziklát, mely válla gyanánt lesz,
 S amint szörnyűkép végigmegy az ősi világon,
 Nap, csillag beborul, s reszketnek az ormok alatta;
 Ráordítanak a viharok, rádörren az ég is,
 Az mégis megyen és akadályt nem szenved el útján:
 Úgy mene Viddin ...

És az Isten mellett ott van az ember, a „nyomorú föld” is. Mikor Hadúr Ármányt legyőzve bevonul égi lakásába, a „forgó világok ezredének zengése” közt, a költő így folytatja:

Csak maga küzdött a nyomorú föld, rajta halandó
 Emberek egymáshoz gyilkos viadallal omolván.
 Csak maga nem nyugodott, s fiait keseredve viselte,
 Akiket ő szült, és kebeléből fényre bocsátván,
 Nem táplált egyiránt. Gőzölgő véröket itta
 Most, s fölszáguldott pora lett temetője sokaknak.

Ha azonban azt keressük, milyen is voltaképpen az az Isten, akinek végtelen árnyéka ráborul Vörösmarty költészetére, nem tudunk egyértelmű választ adni. Vörösmarty Istenének nemcsak egy arca van. Megtaláljuk nála azt a jólismert, családias, bizalmas atyai Istent, akit a katolikus gyermek édesanyja térdein ismer meg, és akinek képe egy élet ráarakódott törmelékei és szemete alatt is meg szokott maradni. Ez az Isten lép elénk Vörösmarty zsenge verseiben, ez számos levelében, mégpedig nemcsak ifjúkoriakban, hanem a szabadságharc

utáni bujdosás napjaiban is; ez húzódik végig kitörölhetetlenül írásain, a Gondviselés-hit felbukkanó nyomaiban, ennek férfiasodó vonásai derengenek elő egy-egy nagy etikai költeményének (mint a *Himnusz*) sorai mögött, ennek emléke teszi olyan utolérhetetlenül gyengéddé *A szegény asszony könyvét*, és efelé sóhajt az összetört lélek kétségbeesése a bujdosásban írt *Emlékkönyvbe* utolsó soraiban... („*Imádkozzál – te meghallgattatol – / Az tán segíthet ily vert emberen.*”)

Ez a nagyon ismert, ez a mindnyájunkban élő Isten-arc azonban inkább a sorok mögött, mint emlék, semmint formáló erő él és hat. Egyenesen róla keveset szól a költő. Vörösmarty fogékony lelke egész szenvedélyességével benne él kora alkotó liberalizmusának a katolicizmus és a vallás iránt hol ellenséges, hol hűvösen közönyös eszmevilágában, és a reformkor politikai izgalmai közt nem nagyon ér rá ilyen kevésbé korszerű témákkal foglalkozni. Amikor az Isten arca megjelenik nála, mélyebről bukkan föl, mint a megszokott polgári vallásosság csendes folyama. Mégis ez a gyermekkori Isten-kép két formában is megjelenik előttünk, mind a kettő a teljes átéltség roppant energiájával. Az egyik a *Délsziget* Istene, a másik a *Zaláné*. A *Délsziget*-ben fantasztikusan keverednek az édesanyjai vallási emlékek, egy lobogó fantázia elgondolta természet-vallás és a keresztény öskinyilatkoztatás motívumai. Ebből az igazi vörösmartyas szintézisből alakul ki Hadúr naivul kedves és gyermekien közvetlen érintkezése a mosolygó jóságos Istennel. Csodálatosan meghitt és édes képekben állítja elénk ezt az Istent; látjuk a kisgyermek felejthetetlen mozdulatát, aki elalvás előtt „kezével / A mennyet keresé, s szeme a kis csillag után járt”, amelynek közvetítésével Istennel társalog, és mikor felébred,

... szőke fejét fölemelte zavartan az éghez.
Szíve repesve köszönt a kis csillagnak, az élő
Istennek hálát örömeiben adózni felejte
S őt az erős isten meg nem büntette: mosolygott.

Később a két gyermek öntudatlan boldogságában:

Nem feledék az erős istent: leborulva imádták
Nap keletén, és nap nyugotán s a fergetegekben,
És az erős isten kegyesen nézett le rájuk.

De az embernek a földöntúli hatalmakhoz való viszonya nem ilyen egyszerű. Az *Isten mosolya* és a *Délsziget* paradicsomkertje titokzatos és borzadályos háttérből emelkedik ki. Az északi táj kietlen völgye, vak honja az éjnek, undok és rettenetes mélységeivel, ijesztő rémalakokkal örvénylik a sötétben. Sívó férgek, furcsa ördögfiak, sanda baglyok és sátánfiak, egy egész dantei ördögtenyészet gomolyog a háttérben, „négy árnyékot vet a testük”, mikor pedig szétrebbennek, még mindig ott marad a sárga Halálfi, aki még játékból, pusztá gyakorlatként is a levegőt fojtogatja. A gyermek úrrá lesz rajtuk az Isten erejével, de azok az erők, amelyeket képviselnek, utóbb vándorlásában is vissza-visszatérnek. Az Abszolútum élményének ez a borzadályos oldala elválaszthatatlanul körülhullámozza még a gyermeki istenképet is.

Zalán futása, Hadúr- és Ármány-alakjában, mind a két mozzanatot kozmikusra és szertelenre nagyítva állítja elénk. Hadúr lényegében ugyanaz a gyermekkori Isten, aki a *Délsziget*-é, de most már nemcsak atya, hanem bíró is, nemcsak családapa, hanem óriási harcos, aki személyesen tiporja le Ármányt. De mintha Vörösmarty képzeletét Hadúr alakjáénál inkább foglalkoztatná Ármányé. Vallásos élménye idegét, a függőség érzetét, már itt – mint ahogy, úgy látszik, egész életén át – az Istenatya mozzanatnál erősebben és állandóbban izgatja az Abszolútum egészen más jellege (a szentágostoni „aliud valde”),

amely a sötétség hatalmában, a kiszámíthatatlan ellenséges erők borzadályában fascinája a lelket. Innen a kísértetiességeknek, a nyugtalanító groteszkségnek, sőt a patetikus rútnak visszavisszatérő képei, amelyek olyan jellemzők egész költészetére. A *Délsziget* szörnyeitől Ármányon és kíséretén keresztül *Csongor és Tünde* ördögfiainak felejthetetlen alakokban ölt testet ez a bonyolult ösborzadály. Természetes, hogy az a lélek, amelyben ezek a félelmetes hatalmak ilyen erős életet élnek, nem nyugtat meg sem a *Délsziget* mosolygó Istenében, sem a többé-kevésbé konvenciók epikus nemzeti istenségben. Az ilyen ember istenélménye valójában nem lehet más, mint egy nagy, szenvedélyes keresés, szenvedélyes vágy az Abszolútum kettős arcának megnyugtató egysége után. Ez az Isten-arc élő és izgató, de minél óriásibb arányokban jelenik meg, annál kevésbé konkrét. Túlságosan nagy, túlságosan távoli és túlságosan elmosódott, semhogyan lehetne nyugodni benne.

Innen Vörösmarty istenélményének dinamikája, a határtalan vágy, a pihenéstelen keresés. Pihenéstelen, és természetesen sikertelen. Ami határtalan, az elérhetetlen. De minél elérhetetlenebb a cél, minél kilátástalanabb a törekvés, annál makacsabb, szinte kétségbeesettebb maga a vágy. A *Délsziget*, a *Tündérvölgy*, a *Rom*, de elsősorban *Csongor és Tünde*: különböző változatokban mind ennek az alapélménynek kifejezései. Hívják bár Tündérvölgynek vagy Délszigetnek, vagy Üdlaknak a paradicsomot, Szüdelinek, Jevének, vagy Tündének a keresés tárgyát: a szimbólum mindig a kimondhatatlant, az Abszolútumot jelenti:

Mindörökké, és azon túl!
Égjen bár le akkorára
A magas dél fénysugára,
Mint egy kisdéd fénybogár,
Mely az égben félve jár,
S úgy bolyongjon egyedül
A sötétlő végtelenben,
Hogy magát se lássa többé:
Én tüzénél akkor is még,
Tünde, érted bujdosandom.

De ott van a lendület visszája is:

Elérhetetlen vágy az emberé,
Elérhetetlen, tündér, csalfa cél!
S miért az olthatatlan szomj, miért
Rejtékeny álom, csalfa jóslatok,
S remény vezérrel eltúrt hosszas út,
Ha, ahol kezdem, vége ott legyen,
Bizonytalanság csalfa közepén?

Csongorban, a *Délszigetben*, a *Tündérvölgyben* a szerelmi boldogság délibábjába öltözik az elérhetetlen. Ugyanez a szenvedélyes és eleve lehetetlenségre ítélt vágy szólal meg szerelmi lírájában is, legalábbis azokban a versekben, amelyek irodalmi konvenciótól és szerepjátszástól függetlenül az igazi, a testet-lelket átjáró férfiúi szenvedélyt tükrözik (*Késő vágy*, *Szomju*, *Ábránd*, *Haragszom rád*, *Feledés*, *Laurához*, *A merengőhöz*). Az éjjeli ház vágyódó szerelmese

Mintha hátrahagyni vágya
Önnön lételét,
A világot és a földet,
Minden örömét:

Oly szilajon, oly elszántan,
Oly bőszülve fut.

Van Vörösmartynek egy különös, félelmes és groteszk verse, *A túlvilági kép*. Csongoron kívül talán semmi sem jellemzőbb ennél a versnél Vörösmarty legbelső lelki dinamikájára, annál is inkább, mert tudjuk, hogy a költő egyik legkedvesebb verse volt, amelyet nagyon szeretett felolvasni barátainak. Hőse a meghalt kedvest keresi, de a koporsó egyre mélyebben süllyed előle a földre. Az ifjú most a földet fúrja keresztül:

Most ott ül a föld közepén
Olyan mélyen, oly magán,
Lankadság tagjain, hideg
Veríték homlokán.

Hol a csikorgó érc terem,
S a tengerár fakad,
Ott ő pihenni szálla meg
A felhőárny alatt.

Végül:

A porhon általfúrva lőn,
A föld más oldalán
Előtűnék a sírduló
Sok fáradás után.

Megtalálja amit keresett, és – fölébred. Amit keres – amit Vörösmarty keres – azt nem lehet megtalálni. Csak sejteni és keresni és szeretni lehet, bírni nem. *A túlvilági kép* ifja fölébred, a röptében világokat karoló Csongor lezuhan.

De a felébredés és lezuhanás legfeljebb inaszakadt lélekben lehet végső élmény. Vörösmarty nem az, Vörösmarty istenélménye magyar istenélmény: hozzátartozik a konkrétság, a realizmus, az emberi élettartalom. Milyen jellemző, hogy még *A túlvilági kép* hőse is: nem Berzsenyiként a zenit és a nadir tájain, nem Kölcseyként valami éteri álmvilágban, hanem a „porhonban”, a „lábtiporta föld”-ben keresi ideálját, még álmában is egy ilyen transzcendensre növesztett konkrét vállalkozásban találja meg, amit keres. Ennek a nagy, határtalan és alaktalan istenélménynek emberi pólusa ugyanaz a Vörösmarty, aki a *Tót deák dalát* és *A kis leány baját*, a *Petikét* és a *Gábor deákot* írta, és közvetlenül a *Délsziget* és a *Rom közt*, *Egert*, ezt a minden csodáság és eposzi nagyszerűség nélküli, a realista történeti regényre emlékeztető eposzt; az a Vörösmarty, akiről Babits zseniális elemzése kimutatja, hogy éppen a reális képek leküzdhetetlen gazdagsága következtében válik irreálissá; az a Vörösmarty, aki *Csongor és Tünde*, az *Éj* és a nagy Vándorok mellett nemcsak Mirigyet és az ördögfiakat látja meg, hanem Balgát és Böskét, Ledért és a rác boltost is. A végtelenség és a határtalanság Vörösmartyja mellett van egy másik Vörösmarty is, a jókedvű életigenlésnek, a hétköznapi és polgári realitásnak, a pirospozsgás népiességnek költője, aki mintha csakugyan nem nézne vágyai távolába, és megpróbálná a földön keresni a mennyet. Hogy fér össze, ez a

második Vörösmarty a *Délsziget*, *Csongor* és *A túlvilági kép* szertelenjével? Ha igaz, amit a magyar istenélmény realizmusának mondtunk, akkor éppen ebben a realizmusban kell meglegelni azt a pontot, ahol a két ellentétesnek látszó lendület találkozik. Minél mélyebb és minél szenvedélyesebb az istenélmény, annál lehetetlenebb meg nem találni a realitás rétegében való érvényesülést, az emberi kiélés lehetőségét.

A fiatal Vörösmarty aligha érezte azt az antinomiát; az ifjú lángelme teremtő egyoldalúságával mélyed el képzeletének csodálatos világába; az önalkotta alakok őserdejében; ha látja is az ellenséges erők elfojthatatlan burjánzását, ha sejti is a ködbevesző ösvény bizonytalanságát, jól érzi magát ebben a termékeny félhomályban, lelkét betölti magának az alkotásnak mámorító élménye; az ifjúság friss lendülete átsegíti a holtponatokon. Ám „az ifjúság háborgó napjai múltán”, egyre fenyegetőbbben merednek eléje a nagy kérdések és a nagy bizonytalanságok, a külső és belső tilalmak és lehetetlenségek. És a realista magyar lélek mélyéből elemi erővel tör fel az életnek értelmet, a konkrét evilági életnek konkrét megvalósítható célt sürgető férfiúi aktivitás ösztöne.

Ha tudjuk, hogy ez a fordulat a harmincas évekre esik, akkor világos előttünk, hogy ez nemcsak egyéni, hanem szociális szükségesség is volt. Ha az életcélt kereső Vörösmarty szétnézett maga körül, szükségszerűen Széchenyi óriási alakjára kellett vetődnie megbüvölt tekintetének; csakugyan: egész lírája elszántan áll a nagy magyar vátesz szolgálatában. Ha figyelni kezdi maga körül az eleven életet, fülébe harsan Kossuth izgató hangja; csakugyan: tudjuk, hogy a politikai harcban, Széchenyi iránti határtalan tisztelete mellett is inkább Kossuth mellé szegődik. Barátai közül – megint csak versei tanúskodnak róla – Deák alakja ragadja meg legjobban. Ha íróársai közt forgolódik, nem zárhatja be fülét Bajza politikai izgatásai elől. Nálánál sokkal kevésbé fogékony lélek sem vonhatta volna ki magát a reformkor történelemalakító sodrából. De hiszen őt már előzetesen elkötelezte ebbe az irányba a hagyományos hazafias költészet, melynek művelői közé Virág és Berzsenyi nyomán oly korán elszegődött, és a nemzeti költő országos híre, amely Zalán futása óta elutasíthatatlan követeléseket támasztott vele szemben.

Semmi sem volna tévesebb, mint úgy fogni fel Vörösmarty belső fejlődését – amire nem egy magyarázója hajlik –, hogy az ifjú, az első Vörösmarty a végtelenség, a szertelen vágyak, a féktelenül burjánzó belső képgazdaság élményének élt, a férfi Vörösmarty elfordul ezektől, és immár „a haza s emberiség” ideáljának szenteli magát. Téves ez már csak azért is, mert Vörösmartynak (Kölcseytől és Széchenyitől eltérőleg) nincs ezen a téren „megtérése”. Az ő patrióta élete és hazafias költészete nem a harmincas években kezdődik, és nem vált fel valami mást. Ez az új élmény – ha ugyan lehet egyáltalán újnak nevezni – nem lép egy régi helyébe, hanem a régi és egyetlen őselmény; amely eddig elsősorban a végtelenben és a határtalanban kereste a maga életterét, s most mintegy hatómezőt változtat. A felvilágosodás óta egyelőre leküzdhetetlen lelki szakadás következtében nem tudta egységes vízióba foglalni a földi és a metafizikai valóságot, az Abszolútum nemcsak határtalan, hanem elérhetetlen is maradt. Most, hogy egészséges realista ösztönnel Abszolútum-igénye új területen éli ki magát és visszafordul a földi realitásba, azt öleli át a transzcendens élmény teljes odaadásával. Többé nem néz vágyai távolába, illetőleg vágyait a régi erővel és a régi teljességösztönnel abba vetíti bele, ami a közelben van:

Mi dolgunk a világon? küzdeni,
És tápot adni lelki vágyainknak.
Ember vagyunk, a föld s az ég fia.
Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen,
S mi ahelyett, hogy törnénk fölfelé,
Unatkozunk s hitvány madár gyanánt
Posvány iszapját szopva éldegéljünk?

Mi dolgunk a világon? küzdeni
 Erőnk szerint a legnemesbekért.
 Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.

Tehát szó sincs róla, hogy most már ne fölfelé akarna törni, hogy most már csak a föld fia akarna lenni: éppen azzal kell fölfelé törni, hogy küzdünk, és pedig itt a földön a legnemesbekért. Ennél alább nem adja. Íme, a megalkudni nem tudó abszolutumvágy. Egy grandiózus átvitelről van itt szó: a „mennyet kell a földön is keresni” jelszavának egy nem sejtett nagyszerűségű megvalósításáról. Vörösmarty, talán anélkül, hogy tudná az Abszolutum vonásait, a numinosumot és a majestast átviszi az emberre, az emberiségre, a nemzetre. Így születik meg legjellemzőbb szava, az „emberméltóság”. Csak így lesz világos a Pázmány-epigramma értelme. Csak így lehet megérteni azt a szakrális hangot, amellyel ezentúl a hazáról szól. Ez az azonosítás, illetve az istenélménynek a nemzet és emberiség élményével való szintézise ezentúl egyik fő stílusformáló erőként hat. Már a *Romban* így szól a pártusokról: „Ím mi derék nép ez ... mi méltó Istennek képét a nap láttára viselni”. Máshol: *A Jóslatban*: „Mert neked még virulnod kell, ó hon, Miért volnál az éggel oly rokon?” Odáig megy ez az azonosítás, hogy habozás nélkül cseréli a kettő közt a fogalmakat. *Kemény Simonban*:

Oh, szent haza! érted ez aggodalom,
 Mely nem hagy örülni a szűk karokon:
 Éretted az égiek aszталitól,
 Hol szüntelen örömek éneke szól,
 Szent Isten imádatos arca elől,
 Bár ülne sugárai jobbjára felől,
 Fölkelve a honfi s dicső nevedért
 Eljőne csatáidon ontani vért.

Különben már 1832-ben, a *Salamon* balladában tökéletes az isten- és a hazaélmény egybefonódása: a remetekirály megtérésében a két élmény teljesen egybeolvad.

De hát megtalálta-e Vörösmarty a keresett belső nyugalmat ebben a konvertált istenélményben? *A sors és a magyar ember*, az aktív patriotizmusnak ez a gazdag hangszerelésű költeménye, így végződik:

Azóta foly a munka
 Jól, rosszul, mint lehet:
 A sors borongva néz el
 A küzdő hon felett.

Ez a borongás Vörösmarty lelkének borongása. A nagy nemzeti megújulás hatalmas lendületében is a magyar romantika mindvégig megőrzi ezt a mély és nemes borút. Megvannak ennek tárgyi alapjai is: a külső és belső nehézségek bénító benyomásain túl állandóan ott settenkedik lelkükben a nemzethalál lehetőségének sötét gondolata („Vagy jöni fog, ha jöni kell, / A nagyszerű halál ...”) De megvan minden nagy romantikusnál, Vörösmartynál is, teljesen egyéni alapja is. A tremendum-élmény kísértetei, ha a nemzeti küzdelem zajában ritkán hallani is szavukat, nem haltak meg. A nagy etikai-patriotikus életküzdelem nemcsak külsőleg, hanem belsőleg is drámai. Mögötte állandóan ott vibrálnak az irracionálénak, a szenvedélynek, a bűnnek, az örületnek, a végzetnek sötét lehetőségei. (Mindaz, ami Széchenyi *Naplóit* olyan megrendítő olvasmánnyá teszi.) A holt fény és ködvárak tengere ott hullámszik a lélek mélyén, és zajától fel-felrémül a szívmagány.

Bizonyos szempontból nézve az egész etikai-hazafias élet nem más, mint „hasztalanul” tömögetése, a *Délsziget* kisgyermekéként, a szörnyetegek szakadékának. Milyen perspektívát nyernek ebben a háttérben Hadúr szavai:

„Aki vitéz lelkét elszánván honja javáért
Veszni megyen, gonosz Ármánynak nem jut le kezébe.
Én oltalmazom azt...

Ármány megsemmisítő hatalma elől csak egy a menekvés: a haza-szolgálat oltára. És ha ez az oltár összeomlik?

Az összeomlás, amelyet Széchenyi egy évtizede előre lát, és Vörösmarty évek óta retteg, megtörtént 49-ben. Vörösmarty lelkében valóban a világ omlott össze:

Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Miért én éltem, az már dúlva van.

Megszületnek a „harmadik Vörösmarty” rettenetes versei. 1846-ban *Az emberek*, 49 után az *Emlékkönyvbe*, az *Előszó*, *A vén cigány*. A világ összeomlott, a föld megöszült, az Isten elborzadt zordon műve felett, és bánatában ősz lett és öreg. Az *Előszó* világtele után, ez után a teljes nihil után jöhet még valami? s az öreg költő – akinek fogytán van a napja, vére megsűrűdött, agyveleje kiapadt – utolsó strófájában az ünnepről énekel, amely lesz még egyszer a világon. Mi ez az érthetetlen, esztelen, „de mégse” Az ész reménytelenséget parancsol, de a szíve kétségbeesett, abszurd, roppant hitet szuggerál. A nagy magyar romantikának talán legsajátosabb, legcsodálatosabb vonása ez. Minden veszve van, de azért mégis küzdeni kell. Ez a szent azértis, a magyar történelemnek talán legnagyobb ereje. Ez a vakmerő irrealitás, amely ezer éven át a legnagyobb realitásnak bizonyult, ez talál csodálatos kifejezést a nagy magyar romantikában, Kölcseynél is, Széchenyinnél is. És Vörösmarty, aki már 1846-ban meglátta, hogy „nincsen remény”, életének és hazájának romjain ezt a minden ok, valószínűség és ésszerűség ellenére szóló próféciaát hirdeti: „Lesz még egyszer ünnep a világon.” Babits egy szent örült versének mondja *A vén cigányt*. Megvallom az örültet nem tudom meglátni benne: a vers gondolatmenete, az emberi és költői exaltáció legmagasabb fokán bár, teljesen ésszerű asszociációk kerekében gördül – a szentből azonban lehetetlen meg nem érezni valamit, mikor a *Credo quia absurdum*-nak ez az olyan nagyon magyar, olyan nagyon romantikus és olyan nagyon vörösmartyas változata orgonál a lelkemben. Lehet-e nem éreznem benne a keresztényi kegyelem-hit régen eltemetett, de el nem halt idegének remegését? Szent Pál szavára gondolok, arról, aki „hitt reménységgel a remény ellenére” (Róm 4,18). A költő szomorú árnyékán át akaratlanul is a *Délsziget* kisgyermekét látom, amint „nehezültek tagjai ... meghajlott térde, kezével A mennyet keresé, s szeme a kis csillag után járt”. Mintha a költő, aki valamikor látta, most a „minden dolgok végén”, egy apokaliptikus pillanatban újra föl-villanni látná ezt a csillagot, az Isten követét. És az Isten, akit utoljára a *Délsziget* gyermekére látott mosolyogni, mintha most, a végnél, a halálos felhők mögül, egy éppenhogy csak átderengő naplementi sugárban, még egyszer megmutatná neki ünnepi mosolyát.

Vörösmarty önéletrajzi feljegyzései²⁷

Születésem történt ns. Fehérvármegye Nyék nevű helységében, 1800-diki deczember 1-ő napján. Atyám, Vörösmarty Mihály; mgs. Gróf Nádasdynak nyéki jószágában uradalmi tisztt volt 15 esztendeig, azután Velenczén árendássá lett. Csekély tehetsége szerint elég gondosan nevelt s taníttatott Fehérvárott 4 esztendeig; az ötödikben már tanítgatásból éltem, s élek még mostan is. Öt esztendőt Fehérvárott töltöttem, hatodikben Pestre hozott atyám, hol őt azon esztendőben el is vesztettem.

Nevezetesebb változás az életem folytában, hogy 1818-ban ts. Perczel Sándor úr házához jutottam. Itt, három fiát tanítván, végeztem el a philosophiát három esztendő alatt, azután, hogy lement Börzsönybe, tolnavármegyei jószágába lakni, lementem én is, és fiait a 2-dik, 3-dik és 4-dik iskolai tudományokra tanítottam, s magam is tanultam az első évi törvényt. Ez volt legvesződségesebb és szomorúbb esztendőm. Még egy esztendőt töltöttem hasonló foglalatosságban, de kevesebb bajjal. Ezen két esztendő alatt elvégezvén a törvényt, törvénygyakorlásra mentem ts. Csefalvay Ferencz Tolna vármegyei első alispánhoz ugyancsak Perczel Sándor úr ajánlásából. Lakásom Görbön volt. Onnan ismét Pestre jöttem Perczel Sándor úr fiaival, s itt a ts. királyi táblánál Sz. Márton óta hites jegyző vagyok.

Ez lenne röviden külső rende életemnek. Írói kezdetemre nézve azt kell megjegyezmem, hogy még kis deák koromban igen megkedveltem a római mértékű versek hangjait, s a pusztta hang után már akkor kezdettem deák verseket írkalni. A 4-ik grammaticában rímes két sorú verseket írtam egy barátom ellen, rhetor koromban pedig, minekutána *Édes Gergely keserveit* olvastam, Udvardi nevű barátommal kezdettem római mértékre magyar verseket írni. Nem tudtam még ekkor, hogy egyebek is vannak, egyedül *Édes Gergelyt* forgattam, s igen megörültem, hogy a magyar nyelv oly könnyen perdült római mód szerint. A hatodik iskolában már jobb könyveket olvastam. Baróti *Aeneisét*, Rajnis *Eclogiáit* s Virág *Horatiusi leveleit* és némely ódáit, a mi kiválóképen megtetszett tisztasága és könnyűsége miatt. Olvastam nagy örömmel Révayt is. Ekkor minden gyakorlásom abban állott, hogy magyar elégiákat írtam, s némely epigrammákat. Még ez többnyire száraz verselés volt.

---

²⁷ Ezen adatokat Vörösmarty 1824-ben barátja, Stettner (Zádor) György kérésére és számára írta össze.

Versek

A vén cigány

Húzd rá cigány, megittad az árát,
Ne lógasd a lábadat hiába;
Mit ér a gond kenyéren és vizen,
Tölts hozzá bort a rideg kupába.
Mindig így volt e világi élet,
Egyszer fázott, másszor lánggal égett;
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal.

Véred forrjon mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vérszél szilajabban,
És keményen mint a jég verése,
Odalett az emberek vetése.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal.

Tanulj dalt a zengő zivatartól,
Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl,
Fákat tép ki és hajókat tördel,
Életet fojt, vadat és embert öl;
Háború van most a nagy világban,
Isten sírja reszket a szent honban.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal.

Kié volt ez elfojtott sohajtás,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog mint malom a pokolban,
Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal.

Mintha újra hallanók a pusztán
A lázadt ember vad keserveit,
Gyilkos testvér botja zuhanását,
S az első árvák sirbeszédeit,
A keselynek szárnya csattogását,
Prometheusz halhatatlan kínját.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot:
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal.

A vak csillag, ez a nyomoru föld
Hadd forogjon keserű levében,
S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
Tisztuljon meg a vihar hevében,
És hadd jöjjön el Noé bárkája,
Mely egy új világot zár magába.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot:
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal.

Húzd, de mégse, – hagyj békét a húrnak,
Lesz még egyszer ünnep a világon,
Majd ha elfárad a vész haragja,
S a viszály elvérzik a csatákon,
Akkor húzd meg újra lelkesedve,
Istenekek teljék benne kedve.
Akkor vedd fel újra a vonót,
És derüljön zordon homlokod,
Szűd teljék meg az öröm borával,
Húzd, s ne gondoldj a világ gondjával.

1854. július–augusztus (?)

Sírvers

1

Hol van atyánk, hol anyánk s szeretett testvére atyánknak?
Mind meghaltak-e? mind porba hajolt-e fejök?
Mind itt nyugszanak ők! Hogyan is válnának el, akik
Boldog egyességben éltek egy életen át.

2

Hő szeretet lángján férj s nő s a jó rokon éltek:
Fél század nem volt képes eloltani azt.
A szerető rokonok sírján mért oly hideg e kő?
A szeretet lángját szellemök égbe vivé.

3

Mit nyujtsunk néktek, lemenőknek az ősi porokhoz,
Drága szülék s rokonunk, élve s halálban egyek?
Annyi kegyért hideg és sikertelen ajándok az emlék,
Mégis örök hálánk temploma síroton.

Baracska-Szentiván, 1851. augusztus 28. előtt

A szegény anya

Kínna szült fiakat szomorúságodra neveltél;
Inségben nőttek nagyra könyűid alatt.
S a szükség őket szanaszét ragadozta; hanyatló
Napjaidat nem volt, aki derítse, közel;
És idegen kezek ápolván sírodba letettek,
Annyi szülöttid közt megsiratatlan anyát:
Oh, végetlennek kell lenni az üdvnek egekben,
Hogy kielégítsen földi keserveidért.

1836

A szegény asszony könyve

Egy szegény nő, isten látja,
Nincs a földön egy barátja,
Agg, szegény és gyámolatlan,
Ül magán a csendes lakban.
Gyásza nincsen, gyásza rég volt,
Még midőn jó férje megholt;
De ruhája mégis gyászol:
Szíve fél a tarkaságtól.
Dolga nincs, hogy volna dolga?
Kis ebédhez nem kell szolgál.
S az ebédnél nincs vendége,
Csak a múlt idők emléke.
Aki maga néz a tálba,
Azt az étel nem táplálja:
Több annak a gondolatja,
Mint amennyi jó falatja.
Gondol vissza és előre
A sok jó és bal időre.
S félig étel, félig bánat:
Mindkettőbe belefárad.

Hejh nem így volt hajdanában,
Mig nem járt özvegyruhában:
Tele kamra, tele pince
S mindig kézben a kilincse,
És szegénynek és boldognak
Udvar és ház nyitva voltak.
Vendéget nem kelle kérni:
Önként szoktak ők betérni,
Víz' dicsérni, bor' fecsélni,
És a gazdát nem kímélni.
A szegény, kit isten küldött,
Ide gyakran beköszöntött,
És azon mit innen elvitt,
Lelkében nem tört meg a hit:
Nem hideg pénz, hideg arcok,
Eleség volt az ajándok.
És ha néha úgy történék,
Bár nagy ritkán, nem jött vendég,
Akkor sem lön üres a ház,
Bőven volt az istenáldás:
Jobbra, balra a sok gyermek
Játszottak és verekedtek,
S gondjaiért az anyának
Sok bajt, örömet adának.

Hajh azóta csak bút látott,
Hogy a gazda sírba szállott:
Gyermekei szétfutottak
Napkeletnek, napnyugotnak,
S a szegény nő elhagyatva
Úgy maradt, mint a szedett fa.

Az idő jár, s ő csak megvan,
Hol reményben, hol bánatban.
Szűken teng kis vagyonából,
És ha néha sorsa fordul,
Gazdálkodni még most sem tud,
Ha neki van, másnak is jut:
Jobb időkből rossz szokása,
Hogy a könyeket ne lássa,
Megfelezeni kis kamráját,
S maga gyakran szükségét lát.

Most ott ül az asztal mellett,
Imakönyvében keresget.
Könyvét híják Rózsáskertnek,
Melyben szent rózsák teremnek.
Régi, jó, de kopott jószág,
Melyet még csak a barátság
S egy pár ernyedtt szál tart össze,
Oly igen meg van viselve.
S ím kopognak, és köhentve
Az öreg jó Sára lép be:
„Isten áldja meg, nagyasszony!
Most ugyan csak legjobb itthon.
Jó, hogy ilyenkor ki nem jár,
Majd elvesztem, oly nagy a sár.”
„Hát mi jót hoz, Sára néni?”
„Istenem! bár tudnék hozni.
Egy kéréssel jöttem volna,
Ha miatta meg nem szólna.
Oly nehéz most a szegénynek,
Tán jobb volna, ha nem élnek.
Imádságos könyvet kérnék,
Higye meg, most oly jólesnék.
Mert hiszen ha már az ember
Szépszerint jóllakni sem mer,
Már ha szűken él kenyérrel,
Éljen isten igéjével,
Így legalább árva lelkünk
Az imádság tartja bennünk.
Itt, tudom, van heverőben:
Adjon az isten nevében.”

„Jó asszony, felelt az özvegy,
Könyvem nincs több, csak ez az egy,
De ha már úgy megkívánta,
És ettől függ boldogsága,
Vegye egy felét jó névvel,
Én beérem más felével.’
S fele ide, fele oda,
Könyvét kétfelé osztotta.

Most a két jó öregasszony,
Hogy semmi jót ne mulasszon,
Fél könyvből, de nem fél szívvel,
Imádkoznak este, reggel,
S ha van isten mennyországban,
Nem imádkoznak hiában.

1847. április 27. előtt

Alku a természettel

Természet, ki mostohám vagy,
S tőlem mindent megtagadsz,
És egyébnek abból, amit
Rólam elvonsz, bőven adsz,

Egy sötét gunyhó takarta
A szülőt: itt lettem én,
Itten élek; nincs nememben
Semmi nagy, nincs semmi fény.

Halljad egyszer bús fiadnak
Nyílt szivéből jött szavát:
Nem pör az, nem rút kajánság
Ami nyitja ajakát.

És nem is kívánom én ezt,
Ámde halljad kértemet,
Vagy temess el romjaidba
S dúld halottá testemet:

Nem kívánok gazdagságot,
Ékes arcot s termetet,
Bölcsességet, terjedő hírt,
Fényes udvart, fő nemet.

Szépre szülve, szebbre növe,
Egyszerűn és díszesen,
Mint kifejlő kellemében
A virág zöld réteken,

Nem kívánom; el van ez már
Osztvá: nékem nem jutott;
Késtem, amidőn sok ember
Kincseidből részt hozott.

Dús kebellet, bájos arccal
Jár amott egy deli szűz:
Karja hószín, szeme villám,
Ajka rózsza, csókja tűz –

A lapos mennykő dühödve
Ki s be jár erszényemen,
Jégeső jött, sok barázdát
Szánta halvány képemen.

Hajh! de gőgös, s oly kemény ő,
Mint én érező vagyok,
Csal, hitet, bár tudja, hogy csak
Érte élek és halok.

Bölcsességem könyveimmel
Búmban hamvvá égetém;
Hirre nem kap gyengeségem,
S amit ez nyújt; nem enyém.

Mostohám! nem kell ez érzés;
Nálam úgy sincs egyebed;
Vedd el, add ezt is hivednek
S nála lészen mindened!

Börzsöny, 1822

Az imádkozóhoz

Természet édes gyermeke,
Ártatlan kis leány,
Imádd az égi alkotót,
Imádd csak, jó leány.

Hozzá emeld föl szívedet,
Hozzá kis gondodat:
Búddá lehet, hidd, e kívül
Minden más gondolat.

De mit gyanítok? félrejár
Mosolygó kék szemed,
Epedve, félve messze jár
Vágyó tekinteted.

Ne, oh ne fordítsd más felé
Jó lányka, szemedet.
Embert keressz tán? Nem találsz,
Megcsalják szívedet.

Meg ők! de kik fenn vannak ott,
Nem esküsznek hitet,
A vésett szentek, angyalok
Nem bontanak hitet.

Nem tesznek este fogadást,
Hogy reggel, mint vadak,
Siránkozó szemeddel is
Magadra hagyjanak.

Mégis hová jár szép szemed?
Mért lő rám hév sugárt?
Miért keres föl ennyi közt?
Nem gyújt már, meg nem árt.

Kérded talán, a sok között
Én is milyen vagyok?
Hazug, csalárd-e? Nem! nem! én
Boldogtalan vagyok.

Szívemben agg bút hordozok,
S bajt, szenvedést, nagyot,
És hosszú gyötrő csüggedést,
És régi bánatot.

Nem csalhatott más engemet;
De megcsalt en hitem:
A nagy remények, melyekért
Most nyugtomat vetem.

Eget vadásztam itt alatt,
Eget? csak lányszívet,
Mint én, oly hűt, oly érezőt,
S a föld megbüntettet.

Te értesz... Bíbor ajkadon
Hallatlan hangzatok
Reszketnek a menny s bűm felé,
S szívedbe láthatok.

Te vagy, te vagy, kegyes, kit én
Szánónak nevezek,
Nem más volt az, csak álmodám,
S miatta elveszek.

Imádkozz hát, kis büntelen,
Ah mert én nem tudok;
Imádkozz, angyal, értem is,
Míg összeroskadok.

Kérj egy hatalmat, mely legitt
Elrontson engemet,
És mélyen a világ alá
Temesse lelkemet.

Hogy ott mindent felejtsem el,
Ah mindent, ami bánt:
Azt is, ki rám halált hozott,
Azt a szép szőke lányt!

Pest, 1824

Az elhaló remény

Ki lesz fogyasztó bánatom orvosa?
Ki ad magamnak vissza megint? Mi tett
Boldogtalanná? Hajh! miért fut
Víg öröm e nyomorú kebeltől?

Ifjú koromnak csillaga elborúl
A terhes élet gyászt viselő egén:
Lelkem lenyomva, zúzva szívem,
Bajra nyiló szemeim kisírva!

Így bolygok én, ily ótlan, az ég alatt
A durva ínség kedve-szakadt fia.
Így! és nem érti, hajh! nem érzi
Senki is e kitörő keservet.

A boldogok közt jajgom el éltemet,
Kínomra minden díszlik, örül, tenyész;
Csak én nem, oh! – Vagy lelhetek még
Szánakodót, magas úr, kivüled?

Börzsöny, 1821

Álom

„Emma, Emma, beteg vagyok,
Ég, fagy, borzad tetemem:
Jer segíts, kösd bé fejemet:
Fáj a fejem, fáj szívem.

Nem jössz? Jőj el, így elhagynod
Átok volna hívedet;
Még csak most kell, és nem többször.
Vesd rám csillagszemedet.

Látnom kell még szemeidet,
Látnom amiért veszek,
A mosolygó büszke arcot,
Aztán, Emma, elmegyek.

Nézz e homlok fellegére
Ezt is mind te terheled;
Nézd ez égést, nézd e rázást,
Ezt is mind te neveled.

Hajh! vagy a liget határán
Mely kar ért meg tégedet?
Gyenge fürtök hulltanak rád?
Verték márvány kebledet.

De mit szólok? Más baj üldöz,
Oh mért kellett lennem is:
Vagy ha lettem, el nem vesznem,
Mért kellett születnem is.

Vagy mondtam-e, hogy egy isten
Megteremtsen engemet,
S szívet adjon, szívet öljön
Összedúlván éltemet.

Nem mondtam én, némán álltam
A teremtés könyvében:
Ő hozott ki, és elrontott
Végzetetlen kedvében;

Hogy meglássam és szeressem
A napot és szemedet,
S amint láttam, elveszejtsem
A napot és szemedet.

Sírsz? ne sírj. Hajtsd rám fejedet.
Tán egyet még kérhetek,
Az egy csókot, az utolsó,
Aztán, Emma, elmegyek.”

És a lányka ráhajolván
Édes csókot vett, s adott,
Kért, mosolygott, és vigasztalt –
De az ifjú – álmodott.

Ébredésvén elszalasztá
Mind a csókot, mind a lányt;
S még kesergé, és ohajtá
A bús kedves látományt.

Nem jön a lány, távol ül az
Dél virágos halmain,
Dalt mond a futó szeleknek,
S a szelek fuvalmain

Elmegy a dal. Hajh! de erre
Barna felhők szállanak,
És viharok, nem örömet,
Fekete hírt hordanak.

Menjetek, ti barna felhők,
Fekete hír gyászai,
Hallgassatok el, viharok,
Bús jövődő hangjai.

Nem hallgatnak, el nem mennek,
Rossz a bús álmom mive.
Agg, tünődik, vész az ifju:
Fáj a feje, fáj szive.

Rossz bor

Igyunk barátim, szomjas a világ,
Kivált a költő, aki tollat rág.
Hiszen mi írtuk a jó Fóti dalt,
Igyuk meg hát ez átkozott italt.
    Csapláros, méregkeverő!
    Ne pislogj; jobb bort adj elő.
        Cudar biz ez; de ám igyunk,
        Hiszen magyar költők vagyunk.

Gyalázatos bor! ilyet iddogál
Magyar hazánkban ifjú s agg szakáll.
Kivéven a bölcsét meg a papot:
A költő versben lát csak jó napot.
    Csapláros, méregkeverő!
    Ne pislogj; jobb bort adj elő.
        Cudar biz ez; de ám igyunk,
        Hiszen magyar költők vagyunk.

Mondják: Egernél híres bor terem.
Verembe szűrik tán? nem ismerem.
Megénekeltem harcait, borát,
S mind a napig nem láttam áldomást.
    Csapláros, méregkeverő!
    Ne pislogj; egrit adj elő.
        Cudar biz ez; de ám igyunk,
        Hiszen magyar költők vagyunk.

Mi szép vagy Kolna Ménes oldalán!
Borod setét mint a cigány leány,
És benned a szív édes lángja ég.
Kuruc, tatár! csak ilyen kéne még.
    Csapláros, méregkeverő!
    Ménes borából adj elő.
        Cudar biz ez; de ám igyunk,
        Hiszen magyar költők vagyunk.

Ki láta bort, zöldet, mint drágakő?
És híg aranyt, mely nyakba önthető?
Somló, Tokaj, halljátok a panaszt:
Fösvény hegyek! nekünk nem szűrték azt.
    Csapláros, méregkeverő!
    Legjobb borodból adj elő.
        Cudar biz ez; de ám igyunk,
        Hiszen magyar költők vagyunk.

Elég! elég! Fejünk majd megszakad,
Szemünk borul és nyelvünk elakad.
Költődnek, oh hatalmas Hunnia,
Légy-éltetőt engedsz-e innia!
    Csapláros, méregkeverő!
    Pusztulj, de adj több bort elő.
        Nagyon cudar, de drága volt:
        Izleld meg érte a pokolt!

1844. június 29. előtt

Keserű pohár

Bordal „Czilley s a Hunyadiak” szomorújátékából

Ha férfi lelkedet
Egy hölgyre föltevéd,
S az üdvösségedet
Könnyelműn tépi szét;
Hazug szemében hord mosolyt
És átkozott könyűt,
S míg az szivedbe vágyat olt,
Ez égő sebet üt;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

Ha, mint tenlelkeden,
Függél barátodon,
És nála titkaid:
Becsület és a hon,
S ő sima orgyilkos kezét
Befúrja szívedig,
Míg végre sorsod árulás
Által megdöntetik;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

Ha szent gondok között
Fáradtál honodért,
Vagy vészterhes csatán
Ontottál érte vért,
S az elcsábúltan megveti
Hú buzgóságodat,
S lesz aljas-, gyáva- és buták
Kezében áldozat;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

Ha fájó kebleden
A gondok férge rág,
S elhagytak hitlenül
Szerencse és világ,
S az esdett hír, kéj s örömed
Mind megmérgezve van,
S remélni biztosabbakat
Késő vagy hasztalan;
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,
S marad, mint volt, a puszta lég.

S ha bánat és a bor
Agyadban frígyre lép,
S lassanként földerül
Az életpuszta kép,
Gondolj merészet és nagyot,
És tedd rá éltedet:
Nincs veszve bármi sors alatt
Ki el nem csüggedett.
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
De amig áll, és amig él,
Ront vagy javít, de nem henyél.

1843. augusztus 26. előtt

Az élő szobor

Szobor vagyok, de fáj minden tagom;
Eremben a vér forró kínja dúl;
Tompán sajognak dermedt izmaid;
Idegzetem küzd mozdúlhatlanúl.

Szemeim előtt képek vonúlnak el
A népemésző harcok napiból:
Véráldozók a szent, örök jogért,
S bérért ölők éjszak csordáiból.

És látom gyermekimnek árnyait,
A vég csatában elhullottakét,
Varsó falán s az égő falvakon
Vad üldözőmnek vérrel írt nevét.

És hallom a vesztett csaták zaját,
Az árulók bal suttogásait,
S fejökre hajh le nem zúdíthatom
A megcsalottak szörnyü átkait.

S nem sírhatok, bár hó zápor gyanánt
Szememben a köny százszor megered:
Midőn kiér a zord világ elé,
Hideg, kemény jéggyöngyökké mered.

Agyamban egyik örült gondolat
A másikat viharként kergeti:
Szent honfitúz, mely áldozatra kész,
S rút hitszegés, mely nyomban követi:

S a balszerencse minden ostora,
Mely népem érte annyi vér után;
Magas dicsőség a harc reggelén;
Inség, halál, gyalázat alkonyán.

S szívemben – oh mondhatlan szenvedés! –
Lázongva forr a szent boszú heve;
Gyúlt ház az, mely ön gazdájára ég,
Kit nem ragad ki szomszédok keze.

S holott örökké él a fájdalom,
Nehéz mellem sohajjal van tele;
De rajta áll megbűvölt gát gyanánt
A szenvedő szív márványfedele.

Nem szólhatok; nyögésem néma jaj;
Szó és fohász kihalnak ajkimon.
A gondolat s az érzés ölyvei
Csak benn tenyésznek gyötrő lángimon.

Emelten függ a harcra szomju kard,
De nem mozdúlnak a feszült karok;
Dermedten állnak lépő lábaim,
S nagy kínjaimtól el nem futhatok.

Oldódjatok, ti megkövült tagok,
Szakadj fel dúlt keblemből, oh sohaj!
Légy mint a földrendítő éji vész
Bútól, haragtól terhes és szilaj.

S te elnyomott szó, hagyd el börtönöd,
Törj át a fásúlt nemzedék szívéen,
Hogy megcsendüljön minden gyáva fül
Menydörgésedtől a föld kerekén.

Kevés, de nagy, mit szólni akarok:
„Ember, világ, természet, nemzetek!
Ha van jog földön, égben irgalom,
Reám és kínaimra nézzetek!”

1839–1841. január 24.

Szózat

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze;
Itt élned, halnod kell.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.

Itt küzdenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.

Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.

És annyi balszerencse közt,
Oly sok vizsály után,
Mégfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált:
„Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!”

Az nem lehet hogy annyi szív
Hiában onta vért,
S keservben annyi hú kebel
Szakadt meg a honért.

Az nem lehet, hogy ész, erő,
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

S a sírt, hol nemzet sűlyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Liszt Ferenchez

Hírhedett zenésze a világnak,
Bárhová juss, mindig hú rokon!
Van-e hangod e beteg hazának
A velőket rázó húrokon?
Van-e hangod, szív háborgatója,
Van-e hangod, bánat altatója?

Sors és bűneink a százados baj,
Melynek elzibasztó súlya nyom;
Ennek láncain élt a csüggedett faj
S üdve lón a tettlen nyugalom.
És ha néha felforrt vérapálya,
Láz betegnek volt hiú csatája.

Jobb korunk jött. Újra visszazállnak,
Rég ohajtott hajnal keletén,
Édes kínja közt a gyógyulásnak,
A kihalt vágy s elpártolt remény:
Újra égünk őseink honáért,
Újra készek adni életet s vért.

És érezzük minden érverését,
Szent nevére feldobog szivünk;
És szenvedjük minden szenvedését,
Szégyenétől lángra gerjedünk;
És ohajtjuk nagyak trónusában,
Boldog- és erősnek kunyhájában.

Nagy tanítvány a vészek honából,
Melyben egy világnak szíve ver,
Ahol rőten a vér bíborától
Végre a nap földérülni mer,
Hol vad árján a nép tengerének
A düh szörnye gyorsan eltünének;

S most helyettök hófehér burokban
Jár a béke s tiszta szorgalom;
S a művészet fénylő csarnokokban
Égi képet új korára nyom;
S míg ezer fej gondol istenésszel;
Fárad a nép óriás kezével:

Zengj nekünk dalt, hangok nagy tanárja,
És ha zengesz a múlt napiról,
Légyen hangod a vész zongorája,
Melyben a harc mennydörgése szól,
S árja közben a szilaj zenének
Riadozzon diadalmi ének.

Zengj nekünk dalt, hogy mély sírjaikban
Őseink is megmozduljanak,
És az unokákba a halhatatlan
Lelkeikkel visszazálljanak.
Hozva áldást a magyar hazára,
Szégyent, átkot áruló fiára.

És ha meglep bús idők homálya,
Lengjen fátyol a vont húrokon;
Legyen hangod szellők fuvolája,
Mely keserg az őszi lombokon,
Melynek andalító zengzetére
Fölmerül a gyásznak régi tére;

S férfi karján a meggondolásnak
Kél a halvány hölgy, a méla bú,
S újra látjuk vészeit Mohácsnak,
Újra dül a honfiháború,
S míg könyekbe vész a szem sugára,
Enyh jön a szív késő bánatára.

És ha honszerelmet költenél fel,
Mely ölelve tartja a jelent,
Mely a hűség szép emlékezetével
Csügg a múlton és jövőt teremt,
Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal,
Hogy szivekbe menjen által a dal;

S a felébredt tiszta szenvedélyen
Nagy fiakban tettek érjenek,
És a gyenge és erős serényen
Tenni túrni egyesüljenek;
És a nemzet, mint egy férfi, álljon
Érc karokkal győzni a viszályon.

S még a kő is, mintha csontunk volna,
Szent örömtől rengedezzen át,
És a hullám, mintha vérünk folyna,
Áthevülve járja a Dunát;
S ahol annyi jó és rossz napunk tölt,
Lelkesedve feldobogjon e föld.

És ha hallod, zengő húrjaiddal
Mint riad föl e hon a dalon,
Melyet a nép millió ajakkal
Zeng utánad bátor hangokon,
Állj közénk és mondjuk: hála égnek!
Még van lelke Árpád nemzetének.

1840. november, december eleje

Ábránd

Szerelmedért
Feldúlnám eszemet
És annak minden gondolatját,
S képzelmem édes tartományát;
Eltépném lelkemet
Szerelmedért.

Szerelmedért
Fa lennék bérc fején,
Felönteném zöld lombozatját,
Eltúrném villám s vész haragját,
S meghalnék minden év telén
Szerelmedért.

Szerelmedért
Lennék bérc-nyomta kő,
Ott égnék földalatti lánggal,
Kihalhatatlan fájdalommal,
És némán szenvedő,
Szerelmedért.

Szerelmedért
Eltépett lelkemet
Istentől újra visszakérném,
Dicsőbb erénnyel ékesítném
S örömmel nyújtanám neked
Szerelmedért!

1843. március előtt

Laurához

Nagy szálla vagy szememben, kis leány!
Nem látok, bár szememben nincs hiány;
Nem láthatom miattad a napot;
Hajh az nekem már rég lenyúgodott.

Nem láthatom miattad a tavaszt,
Elégeté hő szenvedélyem azt;
Nem láthatok sem földet, sem eget,
Csak tégedet, csak bűvös képedet.

És kérdezem, a nap rajzolt-e le,
Hogy a világ képeddel oly tele?
Ez jár velem, ez kísér mindenütt,
Mint üldöző mindenhol rajtam üt.

Nem látok mást, mint holló hajadat,
Hamis szemed és kedves arcodat.
Szeretlek-e, vagy tán örült vagyok?
Tudná az ég, nem szabadúlhatok.

Hozzád vagyon láncolva szellemem,
S e szellemlánc legfájóbb szerelem;
Hozzád van az teremve mint az ág,
Letörve már, és mégsem holt virág.

Eltépjem-e a kínos láncokat?
Megélhet-e az ág, ha leszakadt?
Sorsom te vagy, egy szód, lehelleted,
S élek halok, amint te végezed.

1843. március előtt

A merengőhöz

Laurának

Hová merült el szép szemed világa?
 Mi az, mit kétes távolban keres?
 Talán a múlt idők setét virága,
 Min a csalódás könnye rengedez?
 Tán a jövőnek holdas fátyolában
 Ijesztő képek réme jár feléd,
 S nem bizhatol sorsodnak jóslatában,
 Mert egyszer azt csalúton kereséd?
 Nézd a világot: annyi milliója,
 S köztük valódi boldog oly kevés.
 Ábrándozás az élet megrontója,
 Mely, kancsalúl, festett egekbe néz.
 Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
 Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özőn,
 A telhetetlen elmerülhet benne,
 S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
 Kinek virág kell, nem hord rózsaberket;
 A látni vágyó napba nem tekint;
 Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget:
 Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.
 Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt,
 Ki életszomját el nem égeté,
 Kit gög, mohó vágy s fény el nem varázsolt,
 Földön honát csak olyan lelheté.
 Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:

Egész világ nem a mi birtokunk;
 Amennyit a szív felfoghat magába,
 Sajátunknak csak annyit mondhatunk.
 Múlt és jövő nagy tenger egy kebelnek,
 Megférhetetlen oly kicsin tanyán;
 Hullámin holt fény s ködvarak lebegnek,
 Zajától felrémül a szívmagány.
 Ha van mihez bizhatnod a jelenben,
 Ha van mit érezz, gondolj és szeress,
 Maradj az élvvel kínáló közelben,
 S tán szebb, de csalfább távont ne keress,
 A birhatót ne add el álompénzen,
 Melyet kezvedbe hasztalan szorítsz:
 Várt üdvöd kincse bánat ára lészen,
 Ha kart hizelgő ábrándokra nyitsz.
 Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát;
 Úgy térjen az meg, mint elszállt madár,
 Mely visszajő, ha meglelé zöld ágát,
 Egész erdő viránya csalja bár.
 Maradj közöttünk ifju szemeiddel,
 Barátod arcán hozd fel a derűt:
 Ha napja lettél, szép delét ne vedd el,
 Ne adj helyette bánatot, könyűt.

1843. február vége – március eleje

(Setét eszmék borítják...)

Emlékkönyvbe

Setét eszmék borítják eszemet.
Szivemben istenkáromlás lakik.
Kivánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.
Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Miért én éltem, az már dúlva van.
Ily férfitől, nemes hölgy, mit kívánsz
Emléklapodba? Inkább adj nekem
Hitet, sejtelmet, egy reménysugárt,
Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem.
Koldulni járnék ily remény-hitért,
Megvenném azt velőm- és véremen.
Imádkozzál – te meghallgattatol –
Az tán segíthet ily vert emberen.

Gebe, 1849. október 10.

Az emberek

1

Hallgassatok, ne szóljon a dal,
Most a világ beszél,
S megfagynak forró szárnyaikkal
A zápor és a szél,
Könyzápor, melyet bánat hajt,
Szél, melyet emberszív sohajt.
Hiába minden: szellem, bűn, erény;
Nincsen remény!

2

Hallátok a mesét: a népnek
Atyái voltak,
S amint atyáik vétkezének,
Ők úgy hullottanak:
A megmaradt nép fölsüvölt:
Törvényt! s a törvény újra ölt.
Bukott a jó, tombolt a gaz merény:
Nincsen remény!

3

És jöttek a dicsők, hatalmas
Lábok törvény felett.
Volt munka: pusztított a vas!
S az ember kérkedett.
S midőn dicsői vesztenek,
Bújában egymást marta meg.
S a hír? villám az inség éjjelén:
Nincsen remény!

4

És hosszú béke van s az ember
Rémítő szapora,
Talán hogy a dögvésznek egyszer
Dicsőbb legyen tora:
Sovár szemmel néz ég felé,
Mert hajh a föld! az nem övé,
Neki a föld még sírnak is kemény:
Nincsen remény!

5

Mi dús a föld, s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt,
És mégis szerte dúl az inség
S rút szolgaság nyomaszt.
Így kell-e lenni? vagy ha nem,
Mért oly idős e gyötrellem?
Mi a kevés? erő vagy az erény?
Nincsen remény!

6

Istentelen frígy van közötted,
Ész és rossz akarat!
A butaság dühét növeszted,
Hogy lázítson hadat.
S állat vagy ördög, düh vagy ész,
Bármelyik győz, az ember vesz:
Ez örült sár, ez istenarcu lény!
Nincsen remény!

7

Az ember fáj a földnek; oly sok
Harc- s békeév után
A testvérgyűlölési átok
Virágozik homlokán;
S midőn azt hinnők, hogy tanul,
Nagyobb bűnt forral álnokul.
Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!

1846. május előtt

A templomba záratásomkor

Marty, Marty, még mi lesz belőled,
Már ha szent egyházában sem enged
Nyugtot a kemény sors istene?
Jósz, s kizárnak; mennél, s nincs nyílásod,
S a fogolyra szájvonítva néznek
Vének, ifjak, pajkos gyermekek.
S hogy nagyobb csúf lennél, a falakról
Sok kopott szent néz, s a mennyezetről
Vén proféták, csorba angyalok
Kandikálnak, és félmérgelődve,
Félnevetve rázzák a bozontos
Rőt szakált, és könnyü szárnyakat...
O ne nézzetek rám ily boszúsan
Porba süleedt jó Atyák, ti szentek
És ti repkedő kis angyalok!
Oly gonosz talán, mint gondolatok,
Nem vagyok még, ámbár menni vágyok
S mint ti, porral, én nem élhetek.
Hasztalan! mind ellenem zajognak,
A nagy Isten képe is komor már,
Rám setétül a bús mennyezet.
Oh el innen, messze el! Hol a víz
Csörgedezve fut le, fák virítnak,
S szép derülten áll a tiszta ég.
Ott szelídebb képe Istenemnek,
Ott imádom én őt szívemelve,
Ott reám ő nem vet rossz szemet.
És talán megszán, és küld egy angyalt,
Jobbat mint e gúnyoló faszentek,
Szebbet, mint e csorba angyalok,
Melynek szárnya nem, de teste ép lesz,
És ifjabb lesz, mint eme szakálos
Vén proféták, és kopott szüzek.
Hah! az ajtó megzörrent, nyilik már.
Isten áldjon meg, falak lakói,
Isten véled, Széráph szent Ferenc!
Szűz Dorottya Asszony, élj sokáig!
Margit Néni, minden jót, dicsőült
Péter, Ivó, Isten véletek!
Másvilágon majd meglátjuk egymást,
De boszúsan ott ugyan ne nézzen
Senki rám; mert ott is megszököm.

Görbő, 1823

Hymnus

Isten segíts! királyok istene!
Emeld fel hozzád a király szivét,
Értelme légyen mint napod szeme,
Hogy végig lássa roppant helyzetét,
Hogy aki fényben milliók felett van,
Legyen dicsőbb erényben, hatalomban.

Isten segíts! népeknek istene!
Tedd jóra munkássá e nemzetet,
Hogy amihez fog óriás keze,
Végére hajtson minden kezdetet.
Add, hogy mit emberész és kéz kivíhat,
Ne várja mástól mint szerencsedíjat.

Isten segíts! országok istene!
Ruházd fel áldásoddal e hazát,
Hogy mint az őskor boldog édene
Dúsan virítson bérceken, sikon át,
És míg keblén a hűk örömben élnek,
Pallost mutasson fondor ellenének.

Isten segíts! szabadság istene!
Add, hogy megértsük e nagy szózatot,
Adj csüggedetlen szívet is vele,
Hogy túrni tudjuk, mint szent közjogot:
Tiszteljük azt a törvény érc szavában,
S ha víni kell, a vérnek bíborában.

Mindenható egyesség istene,
Ki összetartod a világokat!
Engedd, hogy bármi sorsnak ellene,
Vezessen egy nemes s nagy gondolat,
Hogy nemzetünknek mindenik nyomára
Ragyogjon emberméltóság sugára.

1844. július 30.–november 20. közt

Előszó

Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég.
Zöld ág virított a föld ormain.
Munkában élt az ember mint a hangya:
Küzdött a kéz, a szellem működött,
Lángolt a gondos ész, a szív remélt,
S a béke izzadt homlokát törölvén
Meghozni készült a legszebb jutalmat,
Az emberüdvöt, melyért fáradott.
Ünnepre fordult a természet, ami
Szép és jeles volt benne, megjelent.

Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szózatot,
Mely által a világot mint egy új, egy
Dicsőbb teremtés hangján üdvözölje.

Hallottuk a szót. Mélység és magasság
Viszhangozák azt. S a nagy egyetem
Megszünt forogni egy pillantatig.
Mély csend lön, mint szokott a vész előtt.
A vész kitört. Vértfagylaló keze
Emberfejekkel lapdázott az égre,
Emberszivekben dúltak lábai.
Lélekzetétől meghervadt az élet,
A szellemek világa kialutt,
S az elsötétült égnek arcain
Vad fénnel a villámok rajzolák le
Az ellenséges istenek haragját.
És folyton-folyvást ordított a vész,
Mint egy veszetté bősüzt szörnyeteg.
Amerre járt, irtóztató nyomában
Szétszagatott népeknek átkai
Sohajtanak fel csonthalmok közül;
És a nyomor gyámoltalan fejét
Elhamvadt városokra fekteti.
Most tél van és csend és hó és halál.
A föld megőszült;
Nem hajszalanként, mint a boldog ember,
Egyszerre őszült az meg, mint az isten,
Ki megteremtven a világot, embert,
E félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ősz lett és öreg.

Majd eljön a hajfodrász, a tavasz,
S az agg föld tán vendég-haját veszen,
Virágok bársonyába öltözik.
Üvegszemén a fagy fölengedend,
S illattal elkendőzött arcain
Jókedvet és ifjúságot hazud:
Kérdjétek akkor ezt a vén kacért,
Hová tevé boldogtalan fiait?

Baracska, 1850–1851 telén, télutóján